

Industrie en Logistieke Dienstverlening

plaats en betekenis binnen de
Gelderse economie

Industrie en Logistieke Dienstverlening

plaats en betekenis binnen de Gelderse economie

augustus 2003

Menno Walsweer

Bureau Economisch Onderzoek

provincie

GELDERLAND

omslagafbeelding afkomstig van de poster

better & smart

businesspark for the future competition

ontwerp: arnout visser en barbara vos, 2003

© Provincie Gelderland

Gebruik van de inhoud van deze publicatie is toegestaan, mits de bron duidelijk wordt vermeld

Voorwoord

aanleiding

Naar aanleiding van de conjuncturomslag en de daarmee gepaard gaande kentering in de werkgelegenheidsontwikkeling is door Gedeputeerde Staten van Gelderland een commissievoorstel opgesteld¹. Op 15 januari 2003 is het voorstel in de Commissie Economie en Landelijk Gebied besproken en aangenomen. Een van de voorstellen ging over de Gelderse industrie en de logistieke dienstverlening en luidde als volgt:

‘Wij stellen voor in een notitie nader in te gaan op de positie van de Gelderse industrie en logistieke dienstverlening en op de vestigingsvoorwaarden voor het behoud en de versterking ervan. Aandacht vragen daarbij de stimuleringsmogelijkheden. Wij willen zo concreet mogelijk de situatie en visie van Gelderse bedrijven, respectievelijk ondernemers in beeld brengen.’

onderzoeksvragen

Uit dit citaat kunnen een viertal onderzoeksvragen worden gedestilleerd:

1. positionering van de Gelderse industrie en logistieke dienstverlening;
2. in beeld brengen van de visie van de Gelderse bedrijven/ ondernemers;
3. inventarisatie vestigingsplaatsvoorwaarden;
4. inventarisatie van stimuleringsmogelijkheden.

uitvoerders

Om op de vragen 2 en 3 antwoord te krijgen is aan de Ontwikkelingsmaatschappij Oost Nederland gevraagd een verkenning op te stellen over de visie van de Gelderse bedrijven/ondernemers (met bijzondere aandacht voor vestigingsplaatsfactoren, gezien vanuit de dagelijkse praktijk door het bedrijfsleven). De inventarisatie van de stimuleringsmogelijkheden (vraag 4) zal door het cluster Bedrijfsomgevingsbeleid van de afdeling Economische Zaken worden opgesteld, evenals t.z.t. de beleidsnotitie. Ten slotte is de vraag over de positionering van de Gelderse industrie en logistieke dienstverlening (vraag 1) en een literatuuronderzoek naar vestigingsplaatsfactoren (vraag 3) voorgelegd aan het Bureau Economisch Onderzoek.

¹ Notitie werkgelegenheidsontwikkeling 2001-2002 met enkele overwegingen en voorstellen, december 2002

In dit rapport wordt verslag gedaan van de uitkomsten en conclusies van het onderzoek dat door het Bureau Economisch Onderzoek is uitgevoerd. Het onderzoek dient als bouwsteen voor de uiteindelijke Beleidsnotitie Industrie en Logistiek.

leeswijzer

Hoofdstuk I - Inleiding, samenvatting en conclusies - vormt de hoofdtekst van dit rapport. Al degenen die alleen geïnteresseerd zijn in de hoofdconclusies van het onderzoek, kunnen volstaan met het door nemen van dit hoofdstuk.

Hoofdstuk II is gewijd aan de positie van de Industrie en de sector Logistiek & Transport (werkgelegenheid, regionale samenhang, uitstraling e.d.).

Hoofdstuk III bevat een overzicht van de vestigingsplaatsfactoren en een indicatie over het belang daarvan.

De informatie uit hoofdstuk I moet in principe voldoende zijn om te kunnen bepalen of de ontwikkeling van specifiek provinciaal industriebeleid wenselijk is, en zo ja wat dan de richting moet zijn. De hoofdstukken II en III zijn in het verlengde daarvan vooral van belang voor de beleids makers die belast worden met het concreet uitwerken van de beleidslijnen, voornemens en maatregelen.

De uitgevoerde analyses en de verantwoording van de algemene conclusies uit hoofdstuk I zijn in een afzonderlijk achtergronddocument gepubliceerd. Dit document kan worden gedownload van internet via de link:

www.gelderland.nl

kies vervolgens:

bedrijven

economie

Analysedeel bij het rapport Industrie en Logistieke Dienstverlening

Belangrijkste onderzoeksconclusies

internationale positie

De internationale positie van Nederland is verzwakt. Niet alleen is de conjuncturele teruggang in Nederland sterker voelbaar dan in de ons omringende landen, maar ook vertonen een aantal structurele factoren een neerwaartse trend. Daarbij gaat het om factoren die op lange termijn de economische vooruitzichten bepalen, zoals investeringsniveau, export, innovatie, technologie, onderwijs, productiviteit en concurrentiepositie. In het kielzog van de Nederlandse ontwikkeling is ook de positie van Gelderland verslechterd. De ontwikkelingen bij belangrijke fenomenen als innovatie en ICT liggen in Gelderland zelfs nog wat onder het landelijk gemiddelde. Nadat de Gelderse economie jarenlang een grotere expansie vertoonde, blijft sinds het invallen van de recessie de Gelderse groei achter bij Nederland. Door de verslechterde uitgangspositie op tal van gebieden zijn de groeiperspectieven voor Nederland en Gelderland op middellange termijn minder gunstig dan voor de Europese Unie.

industrie

De industrie vormt een drijvende kracht in de economie. Belangrijke delen van de dienstensector en het leeuwendeel van de export en de investeringen zijn gekoppeld aan de industrie. De aanwezigheid van industrie is een absolute randvoorwaarde voor productiviteitsgroei, innovatievermogen, technologische ontwikkeling en de opkomst van kennisintensieve bedrijvigheid. De uitstralingseffecten van de industrie zijn groot en belangwekkend. Een arbeidsplaats in de Gelderse industrie genereert via het proces van toe- en aanleveringen gemiddeld 0,9 arbeidsplaats elders. Van alle economische activiteiten heeft de industrie daarmee de grootste uitstraling. Gezien deze interactie weegt de trendmatige daling van de industriële werkgelegenheid extra zwaar. In de jaren zestig was 44% van de Gelderse beroepsbevolking nog werkzaam in de industrie, intussen is dat aandeel gezakt tot 26%. Op dit moment biedt de Gelderse industrie nog werk aan 110.000 mensen. De industriële productie staat echter onder een hevige wereldwijde concurrentie. Gecombineerd met de huidige recessie en de afgenomen concurrentiekracht van Nederland staat de bedrijfstak daardoor onder zware druk. Dit heeft in 2002 geleid tot een afname van de industriële werkgelegenheid in Gelderland met ongeveer 3.500 banen. Voor 2003 moet opnieuw rekening worden gehouden met een daling en zullen mogelijk vele duizenden arbeidsplaatsen verloren gaan. Maar ook los van de conjuncturele situatie wordt het voortbestaan van de Nederlandse industrie bedreigd. Uit een enquête van Deloitte & Touche is gebleken dat 20% van de Nederlandse productiebedrijven de afgelopen twee jaar (een deel van de) productiecapaciteit heeft verplaatst naar lagelonenlanden. Van de resterende ondernemers die nu nog in Nederland produceren, zegt nog eens 30% de uittocht naar het buitenland te gaan volgen. Naast het vertrek van productiecapaciteit verwacht tweederde deel van de grote Nederlandse productiebedrijven dat ook de R&D-activiteiten op den duur naar het buitenland verdwijnen.

L&T-sector

De fabricage van eindproducten spitst zich steeds meer toe op de assemblage van gestandaardiseerde modules. Specialistische bedrijven maken deel uit van wereldwijde productieketens. Informatietechnologie en verbetering van het logistieke proces worden steeds belangrijker. Gezien de toenemende rol van de logistieke dienstverlening bij industriële productieprocessen is de concurrentiekracht van de Gelderse industrie mede afhankelijk van de kwaliteit van het logistieke aanbod en de logistieke infrastructuur in de regio.

Terwijl de industrie aan betekenis inboet, heeft de sector Logistiek & Transport in de periode 1986-2002 een ongekennde werkgelegenheids-groei doorgemaakt van gemiddeld 4% per jaar. De L&T-sector is uitgegroeid tot een omvangrijke economische activiteit met 85.000 arbeidsplaatsen. Globalisering, een toenemende vraag naar Value Added Logistics en uitbestedingstendensen zijn daaraan debet. Zo besteedt de Gelderse industrie 7% van de totale productiekosten aan de inkoop van L&T-diensten. Ruim 40% van de diensten wordt ingekocht bij Gelderse bedrijven. Voor de Gelderse L&T-sector vormt het agro-cluster de belangrijkste afnemer. Gezien de problemen in de landbouw en de industrie zijn de afzetmogelijkheden verminderd. Voor 2003 moet daarom ook hier rekening worden gehouden met een daling van de werkgelegenheid.

eindconclusie

De slechte economische vooruitzichten voor Nederland en Gelderland, de dreigende teloorgang van de industrie en daarmee het wegvallen van het draagvlak voor innovatie en technologische vernieuwing rechtvaardigen de ontwikkeling van een provinciaal industriebeleid (met inbegrip van de sector L&T). Maar ook de kansen die worden geboden door moderne vormen van Value Added Logistics vragen om een provinciale visie op industrie en L&T. Behoud - en mogelijk zelfs uitbreiding - van de bestaande industrie biedt de beste garantie voor innovatie en technologische vernieuwing en omgekeerd. Dit leidt tot de stelling dat het stimuleren van kennisintensieve bedrijvigheid alleen kans van slagen heeft als de bestaande industriële basis behouden blijft. Dit pleit voor het ontwikkelen van generiek industriebeleid waarvan de kern bestaat uit twee elementen: het verbeteren van de vestigingsplaatsvoorwaarden voor industrie en L&T, en het bevorderen van de ontwikkeling en toepassing van technologische vernieuwingen. Daarbij kan aansluiting worden gezocht bij het bestaande provinciale beleid. Bezien moet worden welke elementen uit het vigerende beleid geïntensiveerd of bijgesteld moeten worden om maximaal bij te dragen aan een verbetering van de condities voor de Gelderse industrie en de sector L&T. In bijlage 2 van dit rapport is daarom een uitgebreid overzicht opgenomen van de vestigingsplaatsfactoren voor de verschillende vormen van industrie en L&T. Op basis daarvan kunnen aangrijpingspunten voor het beleid worden getraceerd. Aan de hand daarvan kan vervolgens een samenhangend pakket beleidsvoornemens worden opgesteld, onderscheiden naar de beleidsvelden bedrijventerreinen, innovatie, arbeidsmarkt, acquisitie en verkeer en vervoer.

Inhoudsopgave

Voorwoord

Belangrijkste onderzoeksconclusies

hoofdstuk I	Inleiding, samenvatting en conclusies	10
	-algemeen kader	10
	-de industrie en de sector Logistiek & Transport	17
	-vestigingsplaatsfactoren Industrie en de L&T-sector	19
	-eindconclusie	21
hoofdstuk II	De Industrie en de sector Logistiek en Transport	22
	-inleiding	22
	-werkgelegenheid industrie en de sector L&T	26
	-bijdrage aan het regionaal cq. nationaal product	31
	-het Gelders gebruik van L&T-diensten per sector	33
	-potentiële uitstralingseffecten in termen van productie	34
	-werkgelegenheidsmultiplier	37
	-concurrentiekracht en L&T	38
	-lange termijn perspectief	38
hoofdstuk III	Vestigingsplaatsfactoren Industrie en de L&T-sector	42
	-inleiding	42
	-toelichting op de onderzoeksresultaten	43
	-milieuproductiebedrijven (o.a. recycling)	44
	-traditionele industrie	45
	-hoogwaardige industrie	46
	-R&D	46
	-wegtransport	47
	-opslag	47
	-(Europese) distributiecentra, groothandel	48
	-logistieke dienstverlening	49
bijlage I	-werkgelegenheidsgegevens industrie en de sector L&T	
bijlage II	-overzicht van vestigingsplaatsfactoren	

Nederlands Gouden Eeuw²

Nederland is als klein land gewend de blik op het buitenland te richten. Onze groei staat of valt met dollarkoers en wereldhandel, met het op peil houden van onze R&D-inspanningen ten opzichte van het buitenland en met het kunnen bijbenen van technologische ontwikkelingen in de wereld. In onze Gouden Eeuw, daarentegen, keek de wereld naar ons. We zijn te weinig chauvinistisch om het feit uit te buiten dat Nederland de moderne groei toen zowat uitvond en de wereldeconomie aanvoerde. In plaats daarvan gebruiken we steeds de industriële revolutie in Engeland en de opkomst van Amerika als standaardvoorbeelden van economische groei in de geschiedenis. Nederland leidde de wereldeconomie, maar dutte in de 18e-19e eeuw in. Nederland dankte het succes aan het doorvoeren van succesvolle innovaties, met name op het gebied van de organisatie van handel en geldwezen. Misten we de volgende innovatie, die in Engeland de industriële revolutie bracht? Eigenlijk niet. We werden renteniers, investeerden in andere landen en profiteerden zo toch van innovaties elders. Neerlands inkomen bleef aan de top, maar de productiviteit ging uiteindelijk achterlopen bij de nieuwe wereldleider.

Algemeen kader

De parallellen met de moderne tijd dringen zich op. Na een periode van hoge economische groei zijn de Nederlandse inspanningen op het gebied van onderwijs en R&D sterk achtergebleven in vergelijking met de ons omringende landen. Op het gebied van onderwijsinspanningen is Nederland van een hoge klassering afgegleden naar een lage plaats. De industrie en het daarbijbehorende netwerk van dienstverlening zijn van kardinale betekenis voor vernieuwing, innovatie en export. Maar juist de industrie heeft in de Nederlandse economie sterk aan betekenis ingeboet. Binnen de EU bezit Nederland samen met Luxemburg relatief gezien de kleinste industriële sector. Maar als het op investeren in het buitenland aankomt, staat Nederland aan de top.

In een recent overzicht van de economische groeitheorie² worden een aantal interessante bevindingen gedaan. De onderzoekconclusies kunnen worden gerubriceerd in een viertal visies:

² Groei vraagt om historisch besef, Sjak Smulders, Katholieke Universiteit Brabant, Economische Statistische Berichten, 23 maart 2001, 272-274.

**visie 1:
determinanten
van de groei**

Het economische groeiproces in de afgelopen honderd jaar heeft binnen de kern van de OESO-landen vrijwel steeds dezelfde structuur vertoond. Arbeidsparticipatie, bevolkingsgroei en investeringsquotes verklaren het grootste deel van de groei.

**visie 2:
specialisatie en
divergentie**

Toenemende concurrentie op wereldmarkten dwingt landen zich te specialiseren. Theoretisch levert dit alleen voordelen op. In de praktijk kunnen landen gespecialiseerd en ingesloten raken in 'verkeerde' sectoren, namelijk die met relatief weinig groeimogelijkheden. Landen met een lage arbeidsproductiviteit die handelen met productievere landen, krijgen gemakkelijker toegang tot technologische kennis via contacten met afnemers en toeleveranciers en misschien via multinationals. Naarmate ze verder achterliggen valt er meer te winnen. Maar de internationale concurrentie werkt juist nadelig voor achterliggers. Technologische achterstand vertaalt zich in producten van lagere kwaliteit die bij felle concurrentie onmiddellijk tot lage exportopbrengsten leiden.

**visie 3:
techno-optimisme**

Bij fundamentele technologische veranderingen leeft de productiviteitsgroei sterk op. Maar zulke doorbraken die grote delen van de economie een impuls kunnen geven, treden niet al te vaak op. Traditionele voorbeelden in de geschiedenis zijn de uitvinding van de stoommachine en elektriciteit. Ook kunnen we denken aan massaproductiesystemen en nieuwe financiële markten. Na de diffusie van de nieuwe techniek heeft de groei de neiging terug te vallen totdat weer een nieuwe technologische doorbraak optreedt. Met de doorbraak van de ICT zou een nieuwe lange golf kunnen beginnen. Misschien verhoogt ICT niet alleen de productiviteit van de goederen-productie, maar ook die van de kennisproductie. De vraag is alleen of ICT verbeteringen in productiviteit en welvaart kan brengen die even verrijkend zijn als de uitvinding van basistechnologieën als elektriciteit, chemie en farmacie. Met onze complexe en wijdvertakte hedendaagse technologie is een innovatie minder snel revolutionair voor de hele economie dan in een eenvoudige agrarische samenleving.

**visie 4:
conjunctuur**

Het kan worden betwijfeld of er wel structurele veranderingen in de groei hebben plaatsgevonden. De huidige recessie lijkt ons er plotseling aan te herinneren dat jarenlange economische expansie een conjuncturele opleving kan zijn die wat langer duurt dan normaal. Verschillende cijfers pleiten voor deze visie. Na correctie voor conjuncturele invloed blijkt dat gemiddeld in de OESO in de jaren ne-

gentig de totale productiviteit niet toenam ten opzichte van de jaren tachtig. In een historische vergelijking blijkt de productiviteitsgroei in 1973-1998 nog steeds onder het gemiddelde van 1913-1998 te liggen in NW-Europa. Ook in Nederland is er geen trendbreuk. De groei van de arbeidsproductiviteit lag in 1977-1998 structureel lager dan daarvoor.

Uit deze vier visies komen een aantal kernbegrippen naar voren die van belang zijn voor de economische perspectieven op lange termijn van een land of regio. Recapitulerend zijn dat:

- arbeidsparticipatie;
- bevolkingsgroei;
- investeringsquote;
- economische structuur;
- concurrentievermogen;
- export;
- technologische stand in het algemeen;
- ICT in het bijzonder;
- productiviteitsgroei.

In het analysedeel van de onderzoeksrapportage is voor al deze elementen een poging gedaan de positie van Nederland en Gelderland te bepalen³. Hieronder volgen de samenvattende conclusies:

arbeidsparticipatie

In het verleden was de participatiegraad in Nederland laag maar in de afgelopen vijftien jaar is de achterstand snel ingelopen. De Nederlandse participatie ligt thans op het EU-gemiddelde. Dit kon worden gerealiseerd dankzij de snelle groei van het aantal deeltijdbanen.

positie:

nl t.o.v. eu	%	\dot{y}	=
gl t.o.v. nl	=	\dot{y}	=

³ De uitgevoerde analyses en de verantwoording van de algemene conclusies uit hoofdstuk 1 zijn in een afzonderlijk document gepubliceerd. Dit document kan worden gedownload van internet via de link:

www.gelderland.nl

kies vervolgens: bedrijven, economie
 Analysedeel bij het rapport Industrie en Logistieke Dienstverlening

De keerzijde van deeltijdbanen is echter dat de Nederlandse participatie in arbeidsuren gemeten nog steeds aan de lage kant is. De Gelderse arbeidsparticipatie is naar omvang en ontwikkeling vrijwel gelijk aan de Nederlandse.

bevolkingsgroei

De bevolkingsaanwas in Gelderland en Nederland is de afgelopen twintig jaar twee- à driemaal zo snel verlopen als in de Europese Unie. In vergelijking met de Europese Unie is de bevolking minder vergrijsd. De mate van ontgroening ligt in Nederland iets onder het Europese gemiddelde. In Gelderland is de situatie nog wat gunstiger.

positie:

nl t.o.v. eu	+	\dot{y}	+
gl t.o.v. nl	+	\dot{y}	+

investeringsquote

De Nederlandse investeringsquote lag Europees gezien decennialang op een tamelijk hoog niveau. De laatste jaren is het Nederlandse investeringsniveau echter zodanig teruggevallen dat de verschillen met de EU zijn verdwenen. De Gelderse investeringsquote is vrijwel gelijk aan de Nederlandse, met die kanttekening dat de Gelderse ontwikkelingen wat conjunctuurgevoeliger zijn.

positie:

nl t.o.v. eu	+	\dot{y}	=
gl t.o.v. nl	=	\dot{y}	=

economische structuur

Nergens binnen de EU is het aandeel van de industriële sector zo laag en het dienstenaandeel zo hoog als in Nederland en Luxemburg. Gelderland bezit ongeveer dezelfde economische structuur als Nederland, d.w.z. het zwaartepunt ligt op de dienstensector, de omvang van de landbouw ligt onder het Europese gemiddelde en de industrie is relatief klein.

positie:

nl t.o.v. eu	- / +
gl t.o.v. nl	=

concurrentievermogen

Over een lange periode bezien is de Nederlandse concurrentiepositie tamelijk stabiel. Wordt echter alleen naar de laatste jaren gekeken, dan is de trend sinds 1995 minder gunstig. Terwijl in Nederland de arbeidskosten per eenheid product toenemen, dalen deze in de VS en een aantal andere concurrerende landen. Ook t.o.v. de EU als geheel

is de positie verslechterd. De ontwikkeling van het Gelderse concurrentievermogen loopt in de pas met Nederland.

positie:

nl t.o.v. eu	+	ÿ	-
gl t.o.v. nl	=	ÿ	=

ICT

Het aandeel van de ICT-sector in de totale bedrijvensector blijft in Nederland achter bij het EU-gemiddelde. De EU blijft op haar beurt achter bij het gemiddelde van de OESO-landen en de G7-landen. Gezien de geringe omvang van de Gelderse ICT-sector is de internationale klassering van Gelderland nog lager dan de Nederlandse.

positie:

nl t.o.v. eu	-
gl t.o.v. nl	-

export

De jaarlijkse volumegroei van de Nederlandse uitvoer is sinds het midden van de jaren zeventig met tweederde verminderd (van 9% naar 3%). Nadien heeft zich geen verdere verslechtering voorgedaan. Wel is het exportaandeel in de totale omzet van het bedrijfsleven trendmatig gedaald van 28% in 1985 naar 21% in 1998. In vergelijking met Nederland was het Gelderse bedrijfsleven in het verleden minder op de buitenlandse afzetmarkten gericht. In 1985 bedroeg het export-aandeel 20% tegenover 28% in Nederland. Nadien is de achterstand kleiner geworden. In 1998 lag het aandeel naar schatting nog maar twee procentpunten onder het landelijk gemiddelde (19% vs. 21%).

positie:

nl t.o.v. eu	+	ÿ	-
gl t.o.v. nl	-	ÿ	+

technologische stand

De Nederlandse R&D-intensiteit blijft structureel achter bij het gemiddelde voor de Europese Unie en de OESO-landen. Toch valt het totaaloordeel over de technologische positie van Nederland op basis van een brede set indicatoren vrij positief uit. De ontwikkelingen van de laatste jaren doen echter vrezen dat Nederland deze positie niet heeft kunnen vasthouden. Onder invloed van de economische recessie lijkt een proces op gang gekomen waarbij het bedrijfsleven de R&D-activiteiten massaal uit Nederland terugtrekt. Gelderland voldoet in veel opzichten aan het gemiddelde Nederlandse beeld. De laatste jaren moet echter geconstateerd worden dat de Gelderse R&D-inspanningen t.o.v. Nederland een negatieve trend vertonen en dat de

Gelderse positie verslechtert. Alleen op het terrein van de R&D-activiteiten van universiteiten is de Gelderse positie relatief sterk.

positie:

nl t.o.v. eu	+	\ddot{y}	-
gl t.o.v. nl	=	\ddot{y}	-

productiviteit

De Nederlandse arbeidsproductiviteit per gewerkt uur behoort tot de hoogste ter wereld. De voorsprong van Nederland op de concurrenten is echter aan het afnemen. Uit een internationale vergelijking blijkt dat in de jaren negentig de productiviteitsgroei in de Nederlandse industrie niet meer boven het internationaal gemiddelde uitkwam. In de dienstensector is de productiviteitsgroei zelfs duidelijk achtergebleven.

positie:

nl t.o.v. eu	+	\ddot{y}	-
gl t.o.v. nl	=	\ddot{y}	=

conclusie

Het geheel overziend dringt de conclusie zich op dat de internationale positie van Nederland verzwakt is. De investeringsquote daalt, het concurrentievermogen staat onder druk, het aandeel van de export neemt af, allerlei indicatoren over de technologische stand van zaken staan op rood, de ICT-sector is relatief klein en de productiviteitsgroei vertraagd. Weliswaar was de in het verleden opgebouwde voorsprong op tal van punten zo groot dat niet alle voordelen na een mindere ontwikkelingsfase onmiddellijk zijn verdwenen, maar een snelle ombuiging van de negatieve trend lijkt geboden. Ten aanzien van het arbeidspotentieel is de positie van Nederland redelijk gunstig. De bevolkingsgroei is naar Europese maatstaven tamelijk hoog en de arbeidsparticipatie is sterk toegenomen. Niettemin moet geconcludeerd worden dat de determinanten van de economische groei voor Nederland per saldo een ongunstige wending hebben genomen.

Binnen Gelderland lijken zich grosso modo dezelfde trends af te tekenen. Daarbij zijn enige accentverschillen zichtbaar. Zo is bijvoorbeeld het Gelderse marktaandeel in de R&D-activiteiten van universiteiten en researchinstellingen betrekkelijk hoog maar verloopt de trend negatief, het belang van de export is meer naar het Nederlands gemiddelde gegroeid, de ontgroening van de bevolking verloopt een fractie trager en het aandeel van de ICT-sector blijft achter.

Recent onderzoek onder Nederlandse bedrijven heeft alarmerende conclusies opgeleverd. In 2002 verwachtte één op de vijf ondernemers dat er productiecapaciteit naar de lagelonenlanden zou verhuizen. Inmiddels geeft 20% aan dat dit de afgelopen twee jaar ook daadwerkelijk is gebeurd. Van de resterende ondernemers die nu nog in Nederland produceren, zegt nog eens 30% de uittocht naar het buitenland de komende jaren te gaan volgen. Naast een toenemende verplaatsing van productiecapaciteit, verwacht tweederde deel van de grote Nederlandse productiebedrijven dat ook de R&D-activiteiten op den duur naar het buitenland verdwijnen. Phillips, Shell, DSM, Akzo Nobel en Unilever hebben zich al ten dele uit Nederland teruggetrokken (zowel productie- als de R&D-activiteiten). Door het verplaatsen van productiemiddelen is de kans groot dat ook de kennis wordt geëxporteerd. Als dat gebeurt, wordt sluipenderwijs de eindregie op de industrie verloren. Het gevolg van deze uittocht kan zijn dat er vele tienduizenden banen verloren gaan⁴.

Dat de uitgangspositie van Nederland is verzwakt blijkt duidelijk uit de jongste macro-economische ontwikkelingen. Na een periode van hoogconjunctuur viel de internationale economische groei scherp terug. In Nederland was de terugval nog groter en bleef de groei voor het eerst sinds jaren onder het EU-gemiddelde. Ook in Gelderland werden de gevolgen voelbaar. Hier vertraagde de economische groei nog sterker dan in Nederland. De werkloosheid zal in 2007 mogelijk de vijf procent bereiken, en is daarmee terug op het niveau van een jaar of vijf geleden. Het middellangetermijnbeeld voor Nederland en Gelderland ontwikkelt zich slechter dan voor de Europese Unie als geheel, waar een bescheiden doch voortgaande werkloosheidsdaling wordt voorzien⁵.

⁴ Made in Holland, accountants-adviesorganisatie Deloitte & Touche, Rotterdam, 15 mei 2003.

⁵ Provinciale Economische Verkenning 2003-2007, Bureau Economisch Onderzoek, Provincie Gelderland

De Industrie en de sector Logistiek & Transport⁶

werkgelegenheid

Net als in andere westerse landen loopt het aandeel van de industrie in de totale werkgelegenheid van Nederland en Gelderland terug. De industriële werkgelegenheid verkeerde zo rond de jaren zestig op het hoogtepunt. Sindsdien is het aandeel gedaald van 44% naar 26% in 2000. Ondanks deze trend zijn er in die periode ook jaren van bloei geweest. Zo beleefde de Gelderse industrie vanaf het midden van de jaren tachtig een lange periode van werkgelegenheidsgroei, slechts onderbroken door korte momenten van conjuncturele teruggang. De sector Logistiek & Transport maakte in dezelfde periode een ongekende werkgelegenheidsgroei door van gemiddeld 4% per jaar. Intussen is de L&T-sector uitgegroeid tot een omvangrijke economische activiteit van 85.000 arbeidsplaatsen. De industrie biedt werk aan 110.000 mensen. Het stijgende belang van de sector L&T kan ten dele verklaard worden uit de voortgaande globalisering waardoor wereldwijd de transportbewegingen zijn toegenomen en de vraag naar zogenaamde Value Added Logistics een hoge vlucht heeft genomen. Daarnaast is een proces op gang gekomen waarbij productiebedrijven de logistieke functie uitbesteden. Hierdoor worden activiteiten overgeheveld van de ene sector naar de andere.

De Gelderse ontwikkelingen zijn de afgelopen jaren aanzienlijk beter verlopen dan in Nederland. Terwijl de Gelderse industrie een groei realiseerde, nam de werkgelegenheid in Nederland gestaag af. In de L&T-sector lag de Gelderse groei op gemiddeld 4,1% tegen 2,5 voor Nederland. De conjuncturele teruggang heeft in 2002 echter geleid tot een afname van de industriële werkgelegenheid met ongeveer 3.500 banen. In de sector L&T bleven de gevolgen aanvankelijk nog beperkt tot een groeivertraging.

⁶ Tenzij anders vermeld bevat de industrie de volledige sectie D van de SBI'93. Tenzij anders vermeld is de sector Logistiek en Transport gedefinieerd als Vervoer (inclusief personenvervoer), opslag en groothandel. In termen van de SBI'93 zijn dat de afdelingen: 60 Vervoer over land, 61 Vervoer over water; 62 Vervoer door de lucht, 63 Dienstverlening t.b.v. het vervoer; 51 groothandel. Hoewel het personenvervoer buiten het bestek van dit onderzoek valt, is om statistische redenen deze categorie veelal niet af te zonderen. De versturende invloed is echter beperkt. In Gelderland maakt het personenvervoer nog geen 5% uit van de totale werkgelegenheid in de sector L&T.

Voor 2003 moet echter ook hier rekening worden gehouden met een daling van de werkgelegenheid. Bij de industrie zullen waarschijnlijk opnieuw vele duizenden arbeidsplaatsen verloren gaan.

**bijdrage aan het
regionaal product**

Bijna eenderde deel van het regionaal product in Gelderland wordt gegenereerd door de Industrie en de sector L&T (resp. 20- en 11%). Binnen de L&T-sector is de groothandel met een aandeel van ca. 70% de dominante activiteit.

regionale binding

Gemiddeld maken de logistiek- en transportkosten 7% uit van de totale kosten in de Gelderse industrie. Ruim 40% van deze L&T-diensten wordt verzorgd door Gelderse bedrijven, de rest wordt van elders betrokken. Binnen de industrie is de voedings- en genotmiddelen-industrie veruit de belangrijkste afnemer. Samen met de landbouw neemt het agro-cluster meer dan 30% van het Gelderse intermediaire gebruik aan opslag-, transport- en groothandelsdiensten voor zijn re-kening.

uitstralingseffecten

De industrie is altijd van cruciaal belang geweest voor de schepping van welvaart en dit zal ook zo blijven. De industrie is de motor van de Nederlandse export en het fundament van de technologische ontwikkeling, en daarmee de belangrijkste bron van innovatie en productiviteitsgroei in de economie. Daarnaast kan worden gewezen op het effect van de industrie op andere sectoren, met name de dienstensector. Dit effect is omvangrijk en naar alle waarschijnlijkheid toegenomen. Eind jaren negentig was de 'uitstraling' van de industrie op de financiële en zakelijke dienstverlening in Nederland driemaal zo hoog als eind jaren zeventig. Dit impliceert, dat de bloei van de dienstensector in belangrijke mate te danken is aan opdrachten uit de industrie⁷.

Bij het bepalen van de uitstralingseffecten van een sector gaat het om de indirecte bijdrage aan de regionale en nationale economie. Met andere woorden: in hoeverre hebben de Gelderse sectoren uitstralingseffecten naar Gelderland en naar de rest van de landelijke economie, ofwel in hoeverre functioneren de verschillende sectoren als 'motor van de economie'.

⁷ Reflecties op plaats en toekomst van de Nederlandse maakindustrie. SEO, Universiteit van Amsterdam, Prof. dr. Jules Theeuwes en Prof. dr. Hans Schenk, 2002

Het blijkt dan dat de drie bedrijfstakken waar tastbare goederen worden geproduceerd - landbouw, industrie en bouwnijverheid - via een intensief circuit van onderlinge leveringen de meeste uitstralings-effecten hebben. Gemiddeld genereert een vraagimpuls van 100 euro in deze bedrijfstakken ongeveer 85 euro aan indirecte productie-effecten. In de dienstverlening ligt dat op minder dan de helft en kan het uitstralingseffect geschat worden op ca. 35 euro.

De uitstralingseffecten van de Gelderse industrie komen voor ruim een derde in Gelderland terecht. Bijna tweederde slaat neer in de rest van Nederland. Daarmee is de Gelderse industrie belangrijk voor de ontwikkeling van de landelijke economie. De nationale uitstraling van de regionale industrie is in geen enkele andere provincie zo hoog als in Gelderland.

De uitstralingseffecten van de verschillende economische activiteiten komen ook tot uitdrukking in de zogenaamde werkgelegenheidsmultipliers. Hiermee wordt aangegeven hoeveel directe en indirecte werkgelegenheid met een arbeidsplaats in een bepaalde sector verbonden is. Zo blijkt een arbeidsplaats in de Gelderse industrie uiteindelijk via het proces van toe- en aanleveringen 0,9 arbeidsplaats elders te genereren. De multiplier bedraagt 1,9 (waarvan 1 direct en 0,9 indirect). Van alle economische activiteiten heeft de industrie daarmee de grootste uitstraling. Een industriële arbeidsplaats genereert gemiddeld een kwart baan in de dienstensector. Daarmee vormt de industrie voor de dienstensector een belangrijke levensvoorwaarde.

Als gevolg van de conjuncturomslag zijn in 2002 in de Gelderse industrie ca 3.500 arbeidsplaatsen verloren gegaan. Op grond van de werkgelegenheidsmultiplier mag ervan uit worden gegaan dat alleen al om die reden de continuïteit van een kleine 1.000 arbeidsplaatsen in de dienstensector wordt bedreigd, dan wel dat de banen intussen al zijn opgeheven. Gezien de heftigheid van de recessie zouden de gevolgen voor 2003 wel eens op het dubbele kunnen uitkomen.

Vestigingsplaatsfactoren Industrie en de L&T-sector

Bij investeringsbeslissingen en bij de vestigingsplaatskeuze van de bedrijven spelen verschillende factoren een rol, waarvan vele een randvoorwaarde, andere zeer belangrijk en bepaalde doorslaggevend zijn. Hieronder zijn een aantal vestigingsplaatsfactoren in kaart gebracht welke voor de industrie en de sector L&T van *cruciaal* belang

zijn bij het maken van een locatiebeslissing. Deze informatie is belangrijk omdat hiermee de aangrijpingspunten voor het beleid worden getraceerd. De hier gepresenteerde factoren zijn een selectie uit het totale aantal geïnventariseerde factoren. In het navolgende overzicht zijn alleen gemeenschappelijke factoren opgesomd of factoren die van belang zijn voor grote delen van de industrie en de L&T-sector. De selectie is beperkt tot factoren die (enigszins) regionaal te beïnvloeden zijn. Factoren die weliswaar cruciaal zijn, maar alleen door de nationale overheid kunnen worden beïnvloed, zijn buiten beschouwing gelaten (bijv. loonkosten en belastingniveau). Onder-zoeken naar het vestigingsgedrag van ondernemers tonen aan dat het bijna persoonsbepaald is welke factoren doorslaggevend zijn. Vandaar dat de kwalificatie 'van cruciale belang' slechts indicatief is.

cluster	cruciale vestigingsplaatsfactoren
<i>ruimtelijke factoren</i>	nabijheid / toegankelijkheid afnemers autosnelwegen / waterwegen / luchthaven ontsluiting terrein kavelgrootte uitbreidingsmogelijkheden telecommunicatie
<i>productiefactor arbeid</i>	arbeidsproductiviteit kwaliteit / samenstelling beroepsbevolking
<i>kostenniveau</i>	huur- / grondprijzen transportkosten
<i>functioneren lokale c.q. regionale overheid</i>	(hinderwet)voorschriften toegankelijkheid (één loket) sneheid van handelen overheid

Op basis van deze - in vier categorieën geclusterde - vestigingsplaatsfactoren, is een keur aan beleidsmogelijkheden denkbaar. Zo zijn bijvoorbeeld op het gebied van de ruimtelijke factoren de ontsluiting van het terrein en de kavelgrootte van cruciaal belang. Dit zou tot de beleidsactie kunnen leiden om in het Regionaal Programmeringsoverleg Bedrijventerreinen hierover afspraken te maken met de regio's.

Op basis van het belang dat aan de kwaliteit en de samenstelling van de beroepsbevolking wordt gehecht, zou kunnen worden besloten het project RAMING te continueren. Op deze wijze zijn bij iedere cruciale vestigingsplaatsfactor één of meer beleidsvoornemens te bedenken. De provinciale beïnvloedingsmogelijkheden van de genoemde factoren lopen uiteen van beperkt (bijv. autosnelwegen) tot volledig (functioneren van de provinciale bestuurslaag).

Eindconclusie

De slechte economische vooruitzichten voor Nederland en Gelderland, de dreigende teloorgang van de industrie en daarmee het wegvallen van het draagvlak voor innovatie en technologische vernieuwing, rechtvaardigen de ontwikkeling van een provinciaal industriebeleid (met inbegrip van de sector L&T). Maar ook de kansen die worden geboden door moderne vormen van Value Added Logistics vragen om een provinciale visie op industrie en L&T. Behoud - en mogelijk zelfs uitbreiding - van de bestaande industrie biedt de beste garantie voor innovatie en technologische vernieuwing en omgekeerd. Dit leidt tot de stelling dat het stimuleren van kennisintensieve bedrijvigheid alleen kans van slagen heeft als de bestaande industriële basis behouden blijft. Dit pleit voor het ontwikkelen van generiek industriebeleid waarvan de kern bestaat uit twee elementen: het verbeteren van de vestigingsplaatsvoorwaarden voor industrie en L&T, en het bevorderen van de ontwikkeling en toepassing van technologische vernieuwingen. Daarbij kan aansluiting worden gezocht bij het bestaande provinciale beleid. Bezien moet worden welke elementen uit het vigerende beleid geïntensiveerd of bijgesteld moeten worden om maximaal bij te dragen aan een verbetering van de condities voor de Gelderse industrie en de sector L&T. In hoofdstuk 3 en bijlage 2 van dit rapport is daarom een uitgebreid overzicht opgenomen van de vestigingsplaatsfactoren voor de verschillende vormen van industrie en L&T. Op basis daarvan kunnen de aangrijpingspunten voor het beleid worden getraceerd. Aan de hand daarvan kan vervolgens een samenhangend pakket beleidsvoornemens worden opgesteld, onderscheiden naar de provinciale beleidsvelden:

- bedrijventerreinen (optimaliseren bedrijfshuisvesting);
- innovatie (creëren van overlevingskansen);
- arbeidsmarkt (optimaliseren personeelsvoorziening);
- acquisitie (verbeteren en verbreden productiestructuur);
- verkeer en vervoer (optimaliseren logistieke infrastructuur).

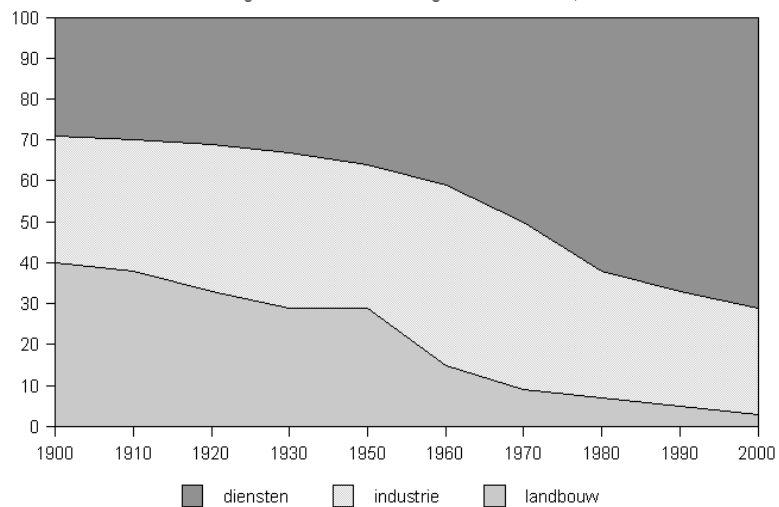
De Industrie en de sector L&T

inleiding

In de loop van de economische geschiedenis voltrekken zich grote en belangwekkende structuurveranderingen. De ontwikkelingsgang verloopt doorgaans van een agrarische samenleving naar een geïndustrialiseerde maatschappij en mondt ten slotte uit in een diensteneconomie.

Werkzame beroepsbevolking naar bedrijfstak (totaal=100%), Gelderland

Bron: samengesteld o.b.v. Volkstellingen en AKT / EBB, CBS

Gelderland bevindt zich in dezelfde economische ontwikkelingsfase als Nederland, d.w.z. het zwaartepunt ligt op de dienstensector, de omvang van de landbouw ligt onder het Europese gemiddelde en de industrie is relatief klein. Bijna eenderde van de beroepsbevolking was rond 1950 nog werkzaam in de landbouw. Op dit moment is dat nog maar drie procent. De industriële werkgelegenheid verkeerde zo rond de jaren zestig op het hoogtepunt. Sindsdien is het aandeel trendmatig gedaald van 44% naar 26% in 2000.

⁸De tweede helft van de jaren negentig stond in het licht van groot enthousiasme voor de 'Nieuwe Economie'. In een paar jaar tijd wisten

⁸ De rest van deze inleidende paragraaf is ontleend aan Reflecties op plaats en toekomst van de Nederlandse maakindustrie. SEO, Universiteit van Amsterdam, Prof. dr. Jules Theeuwes en Prof. dr. Hans Schenk, 2002

tallose bedrijven uit sectoren die gerelateerd waren aan internet en informatieverwerking de aandacht van het publiek, de beleggers, de media, en de politiek voor zich te winnen. Een nieuw tijdperk was aangebroken. De 'traditionele' industrie, volgens sommigen al enkele decennia bezig aan een terugtocht, had definitief afgedaan, althans zo luidden vele commentaren. Nu ook de 'Nieuwe Economie' echter vatbaar is gebleken voor de 'ups' en 'downs' van het economisch getij, is het tijd voor reflectie.

De industrie is altijd van cruciaal belang geweest voor de schepping van welvaart en dit zal ook zo blijven. De industrie is ook en vooral de motor van de Nederlandse export en het fundament van de technologische ontwikkeling, en daarmee de belangrijkste bron van innovatie en productiviteitsgroei in de economie. Daarnaast kan worden gewezen op het effect van de industrie op andere sectoren, met name de dienstensector. Dit effect is omvangrijk en naar alle waarschijnlijkheid toegenomen. Eind jaren negentig was de 'uitstraling' van de industrie op de financiële en zakelijke dienstverlening in Nederland driemaal zo hoog als eind jaren zeventig. Dit impliceert dat de bloei van de dienstensector in belangrijke mate te danken is aan opdrachten uit de industrie.

Net als in andere westerse landen loopt het aandeel van de industrie in de totale werkgelegenheid van Nederland terug. Deze deïndustrialisatie verloopt echter zeer traag en in reële termen (volume) gemeten zo traag dat zij nauwelijks zichtbaar is. In feite is er sprake van een sluipende deïndustrialisatie.

Drie onderwerpen zijn van het grootste belang voor een nadere duiding van de ontwikkeling en de (toekomstige) positie van de industrie:

- winstgevendheid en werkgelegenheid;
- export en buitenlandse investeringen;
- innovatie en productiviteit.

Nog los van de huidige conjuncturele perikelen wordt op het gebied van werk en winst voor de komende jaren een moeilijke periode voorzien. Verwacht wordt dat onder invloed van de vergrijzing en de lagere instroom van schoolverlaters op de arbeidsmarkt een algemeen structureel tekort komt aan arbeid en een specifiek tekort aan hoger en technisch geschoolde werknemers (mbo en hoger). Dit geldt ook voor de industrie. Door deze tekorten ontstaat een opwaartse druk op de

lonen en komt de concurrentiepositie en de winstgevendheid verder in gevaar. De in sommige opzichten zwakke, of schijnbaar zwakke, internationale positie van de Nederlandse industrie is deels te herleiden op het feit dat onze economie behoort tot de meest dynamische economieën ter wereld in termen van zowel binnen-komende als uitgaande directe buitenlandse investeringen. Het is, bijvoorbeeld, aannemelijk dat de relatief lage score van ons land qua uitgaven aan speur- en ontwikkelingswerk ten dele te herleiden is op het feit dat de belangrijkste ondernemingen via overnames steeds meer R&D-activiteiten in het buitenland in handen hebben gekregen. De voornaamste positie van ons land op het terrein van uitgaande directe buitenlandse investeringen brengt in dit geval met zich mee dat ons land in comparatief opzicht achterblijft. Tegenover deze relatieve stilstand staat echter wel, dat op zijn minst een deel van de elders gecreëerde revenuen aan onze nationale economie ten goede komt. De industrie levert - ondanks haar kleiner aandeel in de werkgelegenheid en de toegevoegde waarde - een zeer substantieel aandeel in de innovatie- en de productiviteitsprestaties van de Nederlandse economie. In die zin is de industrie de motor van de vernieuwing van onze economie. Het bedrijfsleven zelf is somber gestemd over de trends en toekomstperspectieven. Dit blijkt uit het jaarlijkse onderzoek 'Made in Holland', uitgevoerd door accountants-adviesorganisatie Deloitte & Touche.

Na productiecapaciteit verdwijnt ook kennis naar het buitenland

Naast een toenemende uittocht van productiecapaciteit, verwacht 2/3-deel van de grote Nederlandse productiebedrijven dat ook de R&D-activiteiten op den duur naar het buitenland verdwijnen. Door het verplaatsen van productiemiddelen is de kans groot dat ook de kennis wordt geëxporteerd. Als dat gebeurt, wordt sluipenderwijs de eindregie op de industrie verloren. Het gevolg van deze uittocht kan zijn, dat er vele tienduizenden banen verloren gaan.

Bijna de helft van de ondervraagde productiebedrijven ziet R&D als kerncompetentie van de onderneming. Als gevolg van het verlies van R&D aan het buitenland zal zowel de strategische- als de concurrentiepositie van Nederland verslechteren. Slechts 10% van de industriële ondernemingen ziet Nederland over vijf jaar een toppositie innemen (was 22% bij de meting van 2002), terwijl 38% (was 28%) denkt dat Nederland over vijf jaar onder het gemiddelde uitkomt.

De vorig jaar uitgesproken verwachting dat productiecapaciteit meer en meer over de grens zal verdwijnen, is uitgekomen. In 2002 verwachtte één op de vijf ondernemers dat er productiecapaciteit naar de lagelonenlanden zou verhuizen. Inmiddels geeft 20% aan dat dit de afgelopen twee jaar ook daadwerkelijk is gebeurd. Van de resterende ondernemers die nu nog in Nederland produceren, zegt nog eens 30% de uittocht naar het buitenland de komende jaren te gaan volgen.

Daarnaast toont het onderzoek aan dat de rol die de Nederlandse overheid speelt bij de stimulering van R&D-activiteiten op weinig waardering kan rekenen bij de productiebedrijven. Bijna 30% geeft een magere voldoende, ruim tweederde geeft een rapportcijfer van 5 of lager. Het gemiddelde blijft steken op een 4,7. Deze uitkomst is zorgwekkend, aangezien technologische ontwikkeling essentieel is voor het concurrentievermogen. Hermen Pol, woordvoerder industrie van FNV Bondgenoten, reageert op de resultaten van de meting door te stellen dat de Nederlandse werkgevers weinig innovatief zijn. "Ik zou de ondernemers het rapportcijfer 3 willen geven voor de aandacht voor onderzoek. Ze lijken een afwachtende houding aan te nemen, in de hoop dat dit soort dure ontwikkelingskosten door anderen gedragen worden."

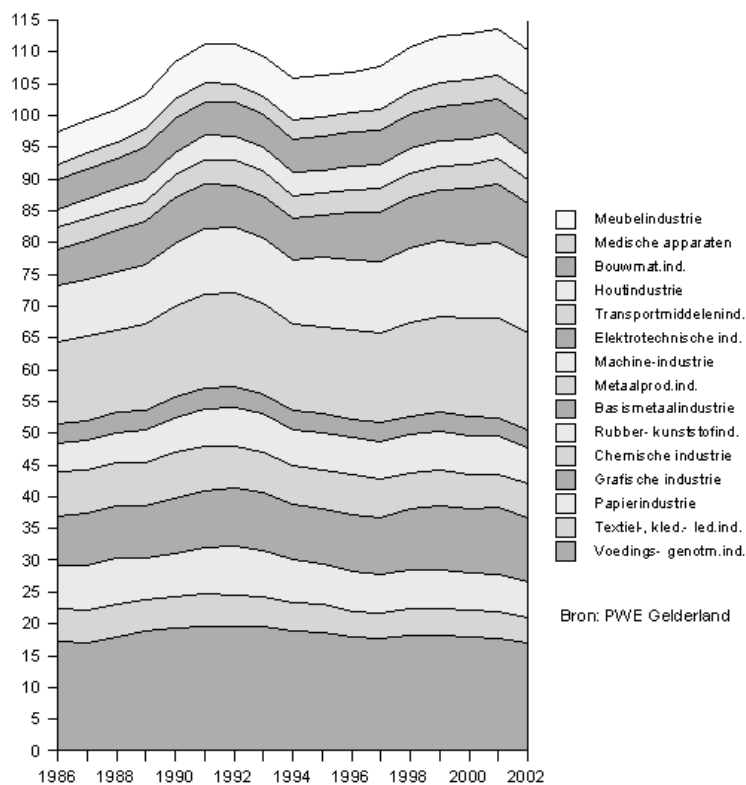
De industrie is de ruggengraat van de Nederlandse welvaart. Productiebedrijven zijn voor ongeveer 15% verantwoordelijk voor het Nederlandse Bruto Nationaal Product. Zeker in tijden waarin de kenniseconomie meer en meer aan kracht inboet, is verlies van R&D een ongewenste ontwikkeling. Mevrouw M. Oudeman, directielid van Corus, meent in het onderzoek dat de overheid, het bedrijfsleven, de SER, de vakbonden en het VNO-NCW samen het voortouw moeten nemen om het ondernemingsklimaat te veranderen. "De overheid moet de regie voeren. Die moet het initiatief nemen om tot een gezamenlijk uniform beleid te komen. Helaas zie ik dat op dit moment niet gebeuren."

Samengesteld uit het persbericht over 'Made in Holland' (accountants-adviesorganisatie Deloitte & Touche), Rotterdam, 15 mei 2003.

werkgelegenheid
Industrie en de sector L&T

Een langdurige internationale economische crisis maakte begin jaren zeventig een einde aan de bloeiperiode van de industrie. Bedrijfssluitingen en massa-ontslagen waren aan de orde van de dag en de concurrentie vanuit de lagelonenlanden leidde tot een omvangrijke koude sanering. Wat overbleef was een uitgedunde, maar tamelijk gezonde industriële kern van bedrijven. Toen in het midden van de jaren tachtig de wereldeconomie zich eindelijk had hersteld, beleefde de Gelderse industrie weer een lange periode van werkgelegenheids-groei, slechts onderbroken door korte momenten van conjuncturele teruggang.

Ontwikkeling van de Gelderse industrie, X 1.000 arbeidsplaatsen

Naar sector gezien hebben zich de afgelopen 16 jaar geen dramatische structuurverschuivingen voorgedaan zoals dat in de voorgaande periode wel het geval was toen hele bedrijfstakken werden gedecimeerd. De verhoudingen zoals die in 1986 waren, zijn grosso

modo ook nu nog de verhoudingen. Gemiddeld nam de industriële werkgelegenheid toe met bijna één procent per jaar. Slechts drie sectoren kenden over de gehele periode gerekend een dalende trend:

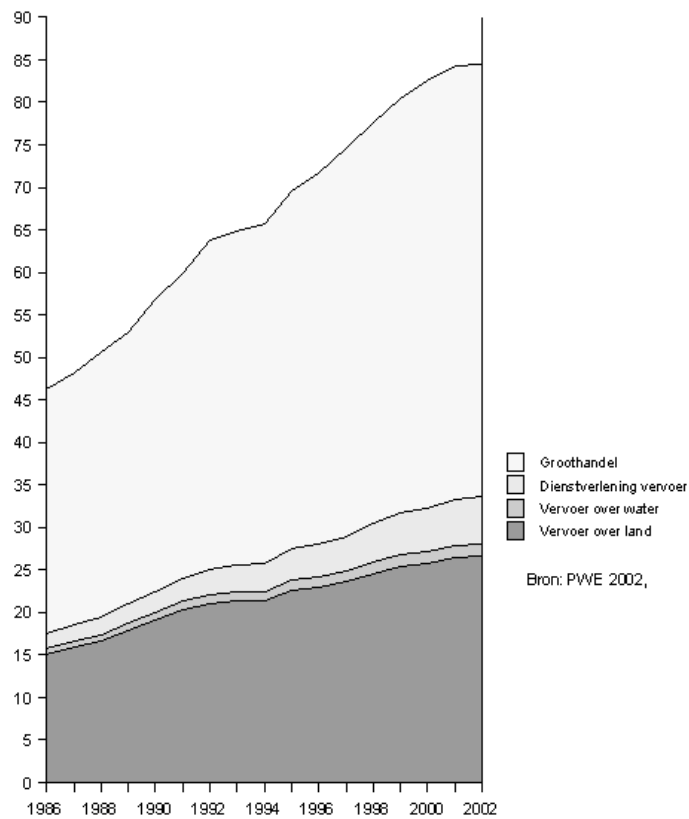
- de papierindustrie;
- de chemische industrie;
- de textiel-, kleding- en leerindustrie.

Belangrijke groeisectoren zijn te vinden in twee brede marktsegmenten:

- de metaalproducten-, machine- en elektrotechnische industrie;
- de hout-, meubel- en bouwmaterialenindustrie.

De sector Logistiek & Transport maakte in dezelfde periode in alle branches een ongekende werkgelegenheids groei door van gemiddeld 4% per jaar.

Ontwikkeling van de Gelderse sector L&T, X 1.000 arbeidsplaatsen

Intussen is de L&T-sector uitgegroeid tot een omvangrijke economische activiteit van 85.000 arbeidsplaatsen. De industrie biedt aan 110.000 mensen werk. De huidige conjuncturele teruggang heeft - net als tijdens de dip van '92/'94 - geleid tot een afname van de industriële werkgelegenheid. In de sector L&T daarentegen bleven de gevolgen beperkt tot een groeivertraging.

Het stijgende belang van de sector L&T kan ten dele verklaard worden uit de voortgaande globalisering waardoor wereldwijd de transportbewegingen zijn toegenomen en de vraag naar zogenaamde Value Added Logistics een hoge vlucht heeft genomen. Daarnaast is een proces opgang gekomen waarbij productiebedrijven de logistieke functie uitbesteden. Hierdoor worden activiteiten overgeheveld van de ene sector naar de andere.

Tabel 1: Werkzame beroepsbevolking in de beroepsgroep Transport (zie voor de definitie bijlage 2), verdeeld naar sector waarin zij werkzaam zijn. 1985 en 2001, Nederland

	werkzame beroepsbevolking in de beroepsgroep Transport		
	X 1.000 personen	structuur, totaal = 100%	
		2001	1985
Landbouw	3	1	1
Industrie	53	24	14
Bouw	9	5	2
Handel	84	16	22
Transport	193	44	50
Overige tertiaire diensten	17	3	4
Quartaire diensten	27	7	7
Totaal	386	100	100

Bron: AKT 1985 en EBB 2001, CBS

In Nederland oefenen een kleine 390.000 mensen een specifiek transportberoep uit, verdeeld over vrijwel alle geledingen van de economie. Drie sectoren zijn daarbij dominant. In de eerste plaats is dat natuurlijk de transportsector zelf, maar daarnaast zijn ook veel mensen in de industrie en de handel bezig met transportwerkzaamheden.

Uit de structuurverschuiving tussen 1985 en 2001 mag worden afgeleid dat waarschijnlijk een belangrijk deel van de groei van de sector L&T te maken heeft met het eerdergenoemde fenomeen uitbesteden. Was in 1985 nog 60% van de transportberoepen te vinden in de sectoren handel en transport, intussen is dit opgelopen tot 72%. De industrie en de bouw hebben aan betekenis ingeboet met betrekking tot het vervullen van transportfuncties.

De Gelderse ontwikkeling van de industrie en de L&T-sector is de afgelopen periode aanzienlijk beter verlopen dan in Nederland. Terwijl de Gelderse industrie een groei realiseerde, nam de werkgelegenheid in Nederland langzaam af. In de L&T-sector lag de Gelderse groei op gemiddeld 4,1% tegen 2,5 voor Nederland.

De voedings- en genotmiddelenindustrie is zowel in Gelderland als in Nederland de grootste industriële sector. Daarnaast is het cluster metaalkro omvangrijk. In vergelijking met Nederland zijn een drietal sectoren zeer sterk in Gelderland aanwezig. De Gelderse papierindustrie vertegenwoordigt bijna een kwart van de totale Nederlandse sector, het cluster hout-, meubel- en bouwmaterialenindustrie komt op een vijfde deel en de rubber- en kunststofindustrie op een zesde deel. Bij de Gelderse L&T valt de afwijkende Gelderse structuur op. In vergelijking met Nederland ligt het accent op het wegtransport. Alle andere onderdelen zijn ondervertegenwoordigd.

Tabel 2: Werkgelegenheid in de industrie en de L&T-sector, Nederland en Gelderland

	werkgelegenheid 2001, X 1.000		gemiddelde jaarlijkse %-groei 1987/2001		groei 2002	aandeel in Nederland
	NL	Gld	NL	Gld	Gld	Gld
Industrie	976	110,6	-0,2	1,0	-2,9	12
Voedings- en genotmiddelenindustrie	158	16,9	-0,4	0,3	-4,8	11
Textiel-, kleding- en lederindustrie	33	4,1	-2,6	-1,2	-0,6	13
Papierindustrie	26	5,6	-0,5	-1,5	-3,9	22
Uitgeverijen en drukkerijen	131	10,0	0,3	2,0	-5,1	8
Aardolie-industrie	7	0,0	-0,9	-	-	-
Chemische basisproductenindustrie	33	1,1	-2,3	3,3	13,6	3
Chemische eindproductenindustrie	44	4,3	-0,6	-2,7	-0,6	10
Rubber- en kunststofindustrie	35	5,6	1,6	1,8	-4,5	17
Basismetalaalindustrie	26	2,8	-1,9	-0,2	-5,2	11
Metaalproductenindustrie	111	15,4	0,6	1,1	-0,6	14
Machine-industrie	94	11,6	1,3	2,1	-3,7	13
Elektrotechnische industrie	110	8,8	-1,5	2,7	-4,4	8
Transportmiddelenindustrie	65	3,8	-0,2	1,0	-3,4	6
Houtindustrie	-	4,0	-	1,9	-0,6	-
Bouwmaterialenindustrie	-	5,4	-	1,3	-1,8	-
Medische apparaten	103	3,8	1,2	2,7	-0,8	20
Meubelindustrie (excl. soc. werkv.)	-	7,1	-	2,3	-1,9	-
Recyclingindustrie	-	0,3	-	12,4	1,9	-
Logistiek & Transport	843	84,5	2,5	4,1	0,2	10
Vervoer over land	203	26,7	2,3	3,7	0,9	13
Vervoer over water	16	1,3	-3,4	4,7	-1,1	8
Vervoer door de lucht	31	0,0	1,5	-	-	-
Dienstverlening t.b.v. vervoer	84	5,6	2,0	8,0	1,9	7
Groothandel	509	50,9	3,1	3,9	-0,4	10
Totaal Industrie en L & T	1819	195,1	0,9	2,1	-1,6	11

Bron Gelderland: PWE 2002; bron Nederland: Arbeidsrekeningen, CBS

**bijdrage aan het regionaal
c.q. nationaal product**

De bijdrage van de verschillende sectoren aan het regionaal product is in de afgelopen jaren verder verschoven naar de dienstensector. De industrie en de landbouw hebben sterk aan betekenis ingeboet. In Gelderland is de ontwikkeling van de industriële productie na 1980 aanzienlijk beter verlopen dan in Nederland, waardoor de positie van de industrie als inkomensgenerator in Gelderland wat belangrijker is gebleven.

Tabel 3: Bijdrage van de verschillende sectoren aan het bruto regionaal product (exclusief delfstofwinning en aardolie-industrie), totaal = 100%

	Nederland				Gelderland			
	1970	1980	1990	2000	1970	1980	1990	2000
Landbouw	6	4	5	3	7	4	5	3
Industrie ¹	30	23	21	18	29	22	23	20
Bouw	8	7	6	6	7	8	6	6
Diensten	57	67	68	73	56	66	66	71
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100

¹inclusief Openbaar Nut

Bron: Regionale Economische Jaarcijfers, CBS

Binnen de industrie draagt de sector voedings- en genotmiddelen het meeste bij aan de inkomensvorming, gevolgd door het cluster metalektronica.

De sector L&T neemt in Nederland ruim een achtste deel van het bruto nationaal product voor zijn rekening. Het leeuwendeel van de toegevoegde waarde van de sector wordt gegenereerd door de groothandel. In Gelderland is de bijdrage van de sector L&T aan het regionaal product wat lager vanwege het gemis aan zee- en luchthavens en de veel kleinere dienstensector. Bijna 70% van de toegevoegde waarde in de L&T-sector wordt voortgebracht door de groothandel en een kwart door het vervoer over de weg.

Tabel 4: Productiestructuur (sectorale aandelen in het totale regionaal- c.q nationaal product), 1998, totaal = 100%

	Nederland	Gelderland
1 LANDBOUW	3,1	3,1
2 DELFSTOFWINNING	2,4	0,2
3 INDUSTRIE	16,8	18,4
waarvan:		
Voedings- en genotmiddelenindustrie	3,1	3,8
Textiel-, kleding- en lederindustrie	0,4	0,6
Papierindustrie	0,5	1,3
Uitgeverijen en drukkerijen	1,6	1,5
Aardolie-industrie	0,5	-
Chemische industrie	2,3	1,3
Rubber- en kunststofindustrie	0,6	0,7
Basismetalaalindustrie	0,5	0,4
Metaalproductenindustrie	1,4	1,8
Machine-industrie	1,3	1,8
Elektrotechnische industrie	1,6	1,5
Transportmiddelenindustrie	0,9	0,6
Overige industrie (incl. sociale werkvoorziening)	2,1	3,2
4 OPENBAAR NUT	1,7	2,7
5 BOUW	5,4	5,8
6 DIENSTEN	70,6	69,8
waarvan in de sector Logistiek & Transport		
- vervoer over land	2,5	2,8
- vervoer over water en door de lucht	1,3	0,1
- dienstverlening t.b.v. vervoer	1,4	0,5
- groothandel	7,5	7,4
1-6 TOTAAL	100	100

Bron: Regionaal Economische Jaarcijfers, CBS

het Gelderse gebruik van L&T-diensten per sector

Gemiddeld over alle sectoren maken de logistiek- en transportkosten 4% uit van de totale kosten. Bij de industrie, de bouw en de delfstofwinning is deze post met 7% substantieel. In de dienstverlening zijn de L&T-kosten van veel minder betekenis.

Tabel 5: Het gebruik van L&T-diensten (exclusief personenvervoer) door het Gelderse bedrijfsleven (het gebruik van Zee- en luchtvaartdiensten + Goederenwegvervoer + Overige transportdiensten + Handels- en vervoersmarges) uitgedrukt in procenten van de (totale Productiewaarde - Overig inkomen)

	L&T-gebruik in % van de totale kosten	gebruiksstructuur L&T totaal = 100%
1 LANDBOUW	5	6
2 DELFSTOFWINNING	7	0
3 INDUSTRIE	7	56
waarvan:		
Voedings- en genotmiddelenindustrie	7	25
Textiel-, kleding- en lederindustrie	3	1
Papierindustrie	5	3
Uitgeverijen en drukkerijen	3	1
Aardolie-industrie	-	-
Chemische, rubber- en kunststofindustrie	5	4
Basismetaal-, metaalproducten- en machine-ind.	7	11
Elektrotechnische industrie	7	3
Transportmiddelenindustrie	7	2
Overige industrie (incl. sociale werkvoorziening)	8	6
4 OPENBAAR NUT	1	1
5 BOUW	7	14
6 DIENSTEN	2	21
1-6 TOTAAL	4	100

Bron: berekening Bureau Economisch Onderzoek, Provincie Gelderland, o.b.v. Aanbod- en gebruiktabellen Gelderland, Rijksuniversiteit Groningen / Centraal Bureau voor de Statistiek, 1999

De industrie is met 56% van het totale Gelderse gebruik de belangrijkste vrager van L&T-diensten. Binnen de industrie is de voedings- en genotmiddelenindustrie veruit de belangrijkste afnemer. Samen met de landbouw neemt het agro-cluster meer dan 30% van het Gelderse gebruik aan opslag-, transport- en groothandelsdiensten voor zijn rekening.

42% van de intermediaire L&T-leveringen in Gelderland wordt verzorgd door Gelderse bedrijven, de rest wordt betrokken van bedrijven die elders in Nederland zijn gevestigd. Bij de Gelderse productie van L&T-diensten zijn de afzetverhoudingen van ongeveer dezelfde orde. Bijna de helft van de in Gelderland geproduceerde intermediaire leveringen wordt afgezet in de eigen provincie. Daarmee is de geografische afzeteriëntatie van de L&T-sector gemiddeld, ook de intermediaire leveringen van alle andere sectoren komen gemiddeld voor ongeveer de helft uit Gelderland zelf.

Tabel 6: Herkomst en bestemming van de intermediaire leveringen in Gelderland

	Gelderland		Overig Nederland	
	alle sectoren	L&T-sector	alle sectoren	L&T-sector
Herkomst van het Gelderse gebruik aan intermediaire leveringen	49%	42%	51%	49%
Bestemming van de in Gelderland geproduceerde intermediaire leveringen	51%	48%	49%	52%

Bron: berekening Bureau Economisch Onderzoek, Provincie Gelderland, o.b.v. bi-regionale input-output tabellen (met naar-binnen-gewerkte Vervoers- en handelsmarges), Rijksuniversiteit Groningen / CBS

**potentiële
uitstralingseffecten
in termen van productie**

Bij het bepalen van de uitstralingseffecten van een sector gaat het om de indirecte bijdrage aan de regionale en nationale economie. Met andere woorden: in hoeverre hebben de Gelderse sectoren uitstralingseffecten naar Gelderland en naar de rest van de landelijke economie. Daarmee nauw verbonden is de vraag in hoeverre de verschillende sectoren functioneren als 'motor van de economie'. Het is weliswaar van belang om dynamische en snel groeiende sectoren

in de regio te hebben, maar of die naast het directe effect ook nog een verder strekkende betekenis hebben, hangt af van de vraag of die sector op de rest van de economie ook belangrijke uitstralingseffecten heeft of niet⁹.

In deze paragraaf zal slechts één type uitstralingseffect worden bestudeerd. Centraal staan de onderlinge leveringen van intermediaire goederen en diensten en de mate waarin die in staat zijn om groei- en veranderingsimpulsen door te geven naar andere sectoren en regio's. Naast een uitstraling via intermediaire leveringen kunnen sectoren en regio's ook impulsen doorgeven via de besteding van arbeids-inkomen, via investeringen en via onderzoek en ontwikkeling (R&D). Consumptieve bestedingen zijn echter weinig sector- en/of regio-specifiek en het verwaarlozen daarvan levert daarom weinig vertekening op. Investeringen zijn wel (vooral sector)specifiek, maar hebben een tijdelijk karakter en zijn kwantitatief van minder betekenis dan de intermediaire leveringen. R&D spill-overs tussen sectoren en regio's kunnen ten slotte nog van (groot) belang zijn. Het ruimtelijke en intersectorale patroon van dergelijke spill-overs loopt evenwel in redelijke mate parallel met het ruimtelijke en intersectorale patroon van de onderlinge leveringen tussen bedrijven, zodat de vertekening die ontstaat door alleen naar intermediaire leveringen te kijken niet groot zal zijn¹⁰.

Uit tabel 7 blijkt dat de drie bedrijfstakken waar tastbare goederen worden geproduceerd via een intensief circuit van onderlinge leveringen, de meeste uitstralingseffecten hebben. Gemiddeld genereert een initiële vraagimpuls van 100 euro in deze bedrijfstakken ongeveer 85 euro aan indirecte productie-effecten. In de dienstverlening ligt dat op minder dan de helft en kan het uitstralingseffect geschat worden op ca. 35 euro.

De uitstralingseffecten van de Gelderse industrie komen voor ruim een derde in Gelderland terecht. Bijna tweederde slaat neer in de rest van Nederland. Daarmee is de Gelderse industrie belangrijk voor de ontwikkeling van de landelijke economie. De nationale uitstraling van

⁹ontleend aan Regionale Samenhang in Gelderland, Rijksuniversiteit Groningen en het Centraal Bureau voor de Statistiek

¹⁰Tijdschrift Economic Systems Research, 1997, nummers 1 en 2

Tabel 7: Potentiële uitstralingseffecten per 100 euro initiële vraagimpuls in Gelderland per bedrijfstak, verdeeld naar effecten binnen Gelderland en effecten voor Overig Nederland

<i>Initiële vraagimpuls van 100 euro in de bedrijfstak</i>						
	Landbouw	Industrie	Bouw	L&T	Overige diensten	Gewogen gemiddelde
Uitstralingseffect in euro's in Gelderland						
Landbouw	9	8	1	0	0	-
Industrie	26	10	9	4	3	-
Bouw	1	1	16	1	2	-
L&T	2	3	3	4	1	-
Overige diensten	5	5	6	11	9	-
Totaal	43	27	35	20	15	22
Uitstralingseffect in euro's in Overig Nederland						
Landbouw	9	9	2	1	1	-
Industrie	27	23	21	6	7	-
Bouw	1	1	15	1	2	-
L&T	6	6	6	3	2	-
Overige diensten	9	8	8	9	8	-
Totaal	52	47	52	20	20	32
Totaal generaal	95	74	87	40	35	54

Bron: berekening Bureau Economisch Onderzoek, Provincie Gelderland, o.b.v. bi-regionale input-output tabellen Rijksuniversiteit Groningen / Centraal Bureau voor de Statistiek. Doorgerekend zijn de achterwaartse linkages volgens het vraagbepaalde Leontief-model met naar-binnen-gewerkte Vervoers- en handelsmarges.

de regionale industrie is in geen enkele andere provincie zo hoog als in Gelderland¹¹.

Het grootste deel van de uitstralingseffecten van de industrie komen terecht bij de industrie zelf (45%), daarnaast levert een initiële vraagimpuls van 100 euro in de industrie ook een belangrijke productietoename op voor de L&T-sector (9 euro). Het omgekeerde geldt overi-

¹¹ zie Regionale Samenhang in Gelderland, pag 38-39, Rijksuniversiteit Groningen / CBS

gens ook: van iedere 100 euro aan productie in de sector L&T vloeit uiteindelijk 10 euro naar de industrie. De totale uitstralingseffecten van de Gelderse L&T-sector (40 euro per initiële vraagimpuls van 100 euro) komen voor de helft in Gelderland terecht en voor de helft in de rest van Nederland. In vergelijking met de andere provincies is deze situatie gemiddeld.

**werkgelegenheids-
ultiplijer**

Een andere manier om de uitstralingseffecten van de verschillende economische activiteiten in beeld te brengen zijn de werkgelegenheidsmultipliers. Hiermee wordt aangegeven hoeveel directe en indirecte werkgelegenheid met een arbeidsplaats in een bepaalde sector verbonden is.

Tabel 8: Genormaliseerde werkgelegenheidsmultipliers per Gelderse arbeidsplaats naar bedrijfstak, verdeeld naar effecten binnen Gelderland en effecten voor Overig Nederland

	Landbouw ¹	Industrie ²	Bouw	L&T ³	Overige diensten	Gewogen gemiddelde
Multiplier in Gelderland						
Landbouw ¹	1.09	0.17	0.01	0.00	0.00	-
Industrie ²	0.12	1.09	0.05	0.01	0.01	-
Bouw	0.01	0.01	1.16	0.01	0.02	-
L&T ³	0.01	0.01	0.01	1.03	0.00	-
Overige diensten	0.05	0.12	0.07	0.09	1.09	-
Totaal	1.28	1.39	1.29	1.14	1.13	1.20
Multiplier in Overig Nederland						
Landbouw ¹	0.07	0.16	0.02	0.00	0.01	-
Industrie ²	0.11	0.19	0.10	0.02	0.03	-
Bouw	0.01	0.01	0.12	0.01	0.01	-
L&T ³	0.01	0.02	0.01	0.02	0.01	-
Overige diensten	0.07	0.13	0.07	0.06	0.06	-
Totaal	0.27	0.51	0.32	0.10	0.11	0,24
Totaal generaal	1.55	1.91	1.61	1.24	1.24	1,44

¹ inclusief visserij; ² inclusief delfstofwinning en openbaar nut; ³ inclusief detailhandel

Bron: berekening Bureau Economisch Onderzoek, Provincie Gelderland, o.b.v. bi-regionale input-output tabellen en het IRIOS-model, Rijksuniversiteit Groningen / Centraal Bureau voor de Statistiek

Zo blijkt dan bijvoorbeeld dat een arbeidsplaats in de industrie uiteindelijk via het proces van toe- en aanleveringen 0,91 arbeidsplaatsen elders genereert. De multiplier bedraagt 1,91 (waarvan 1 direct en 0,91 indirect). Van alle economische activiteiten heeft de industrie daarmee de grootste uitstraling. Eenderde deel van het indirecte effect komt terecht bij de landbouw (via de afname van de voedings- en genotmiddelenindustrie). Ruim een kwart van het effect komt in de industrie terecht en eveneens een kwart gaat naar de dienstensector.

Een industriële arbeidsplaats genereert gemiddeld een kwart baan in de dienstensector. Daarmee vormt de industrie voor de dienstensector een belangrijke levensvoorwaarde. Als gevolg van de conjunctuurslag zijn in 2002 in de Gelderse industrie ca. 3.500 arbeidsplaatsen verloren gegaan¹². Op grond van de werkgelegenheidsmultiplier mag ervan uit worden gegaan dat alleen al om die reden de continuïteit van een kleine 1.000 arbeidsplaatsen in de dienstensector wordt bedreigd, dan wel dat de banen intussen al zijn opgeheven.

concurrentiekracht en L&T

Het ontstaan van wereldmarkten en de heroriëntatie van bedrijven op de vestigingsplaats is mogelijk gemaakt door de sterk verbeterde transportmogelijkheden en logistieke dienstverlening. De productie van goederen is niet meer per definitie aan een bepaalde plaats gebonden, maar vindt eenvoudig daar plaats waar dit tegen de laagste kosten gerealiseerd kan worden. Transportkosten maken veelal een wezenlijk bestanddeel uit van de totale kosten. De concurrentiekracht van de industrie is mede afhankelijk van het logistieke aanbod in de regio. In dat verband is de aanwezigheid van een goede en efficiënte logistieke dienstverlening en infrastructuur van groot belang. Voor VAL-activiteiten zijn dit zelfs doorslaggevende randvoorwaarden.

langetermijnperspectief

¹³Door de wereldwijde liberalisering en deregulering ontstaat een grote, open markt voor industriële producten. De vrije vestiging en markt-

¹² PWE 2002

¹³ samengesteld o.b.v. de langetermijnstudies Nederland in Drievoud en Economie & Fysieke Omgeving, CPB

toetreding werken het ontstaan van specialisatie en schaalvergroting in de hand. Nederland bezit belangrijke comparatieve voordelen (ligging te midden van economische zwaartepunten, aanwezigheid van mainports, energievoorraad). Vooral de basisindustrieën kunnen hiervan profiteren. Daarbij gaat het voornamelijk om de productie van bulkgoederen (veelal halffabrikaten van de procesindustrie).

De verwerkende industrie wordt geconfronteerd met een scherpe internationale concurrentie. De Nederlandse export is sterk op de Europese markt georiënteerd en bevat relatief veel laagwaardige producten. Hierdoor zal het moeilijk worden de huidige exportpositie vast te houden. Omschakeling naar meer hoogwaardige producten is absoluut noodzakelijk.

De producenten van consumentenartikelen opereren in een dynamische markt waarbij productdifferentiatie, design en vernieuwing de ontwikkeling dicteren. De snelle wisselingen van de consumentenvoorkeur verkort de economische levenscyclus van de producten. Daardoor ontstaat ruimte voor een opbloei van de recycling-industrie.

De fabricage van eindproducten spitst zich steeds meer toe op de assemblage van gestandaardiseerde modules. Specialistische bedrijven maken deel uit van wereldwijde productieketens. Informatietechnologie en verbetering van het logistieke proces worden in toenemende mate belangrijk in deze tak van industrie.

Nederland is van oudsher een belangrijk vervoers- en distributieland. In economische zin is de positie van de L&T-sector veel minder prominent, omdat het bij de zeer omvangrijke vervoersstromen vooral om bulkvervoer gaat dat weinig toegevoegde waarde genereert. Voor het goederenvervoer is daarom de kernvraag: hoe kan Nederland komen tot hoogwaardiger vervoer en distributie, onder de voorwaarde dat de milieu- en congestieproblematiek aanvaardbaar blijft. Het antwoord ligt in het benutten van de kansen. Ontwikkelingen in industrie en handel - zoals hoogwaardige productie, specialisatie en ruimtelijke spreiding van de goederenproductie - zullen leiden tot een grotere vraag naar snelle, flexibele vervoerswijzen en een afnemend belang van bulkmarkten. Binnen de L&T-sector vindt daardoor een verschuiving naar kapitaal- en service-intensieve activiteiten plaats.

Door het toepassen van nieuwe informatietechnologieën kan de gehele logistieke keten worden beheerst en wordt extra toegevoegde waarde gegenereerd bij de afwikkeling van grote vervoersstromen die Nederland passeren. Deregulering, ontwikkelingen op het gebied van informatietechnologie en de logistiek zullen leiden tot de ontwikkeling van de vervoerder tot logistieke dienstverlener.

Vestigingsplaatsfactoren

inleiding

In dit hoofdstuk worden een aantal vestigingsplaatsfactoren in kaart gebracht die voor potentiële investeerders van belang zijn bij de voorbereiding van een investerings- of vestigingsplaatskeuzebeslissing. Er wordt aangegeven welke factoren voor de industrie en de sector L&T van *cruciaal* belang zijn bij het maken van een locatiebeslissing. Deze informatie is belangrijk omdat hiermee de aangrijpingspunten voor het beleid worden getraceerd. Het gaat in dit hoofdstuk om de vestigingsplaatsfactoren voor de volgende typen bedrijvigheid:

Industrie:	traditionele industrie, hightech industrie, industrieel onderzoek en ontwikkeling;
L&T:	distributie, groothandel (incl. EDC's), transport en logistieke dienstverlening.

Het NEI-onderzoek waar dit hoofdstuk aan is ontleend¹⁴, is uitgevoerd op basis van deskresearch. Daarbij is gebruikgemaakt van een veelheid van bronnen uit binnen- en buitenland. Op het terrein van vestigingsplaatskeuze is zeer veel literatuur verschenen. Dit geldt niet alleen voor Nederland, maar ook voor de ons omringende landen. Dergelijke literatuur is voor een deel gebaseerd op enquêtes onder het management en onderzoek naar bedrijfsvestigingen en verplaatsingen. Voor een ander deel betreft het vergelijkende studies naar de attractiviteit van regio's. Naast deze literatuur is gebruikgemaakt van de binnen het NEI bestaande expertise op dit terrein en is geput uit het NEI-bedrijvenbestand. Dit bestand is opgebouwd uit tal van projecten, waarbij enkele honderden bedrijven zijn onderzocht op hun locatiekeuzegedrag.

Alvorens in te gaan op het belang en de reikwijdte van de vestigingsplaatsfactoren enkele algemene opmerkingen ten aanzien van het vestigingsplaatskeuzeproces. Opvallend is dat de voorkeuren voor

¹⁴ Gelderland in beeld, Vestigingsplaatsfactoren en economische promotie Provincie Gelderland, Nederlands Economisch Instituut (NEI), 1996

bedrijfsvestiging binnen Noordwest-Europa steeds meer convergeren. Open grenzen (voortgaande Europese integratie) en harmonisatie van regelgeving leiden tot toenemende internationale concurrentie, rationalisatie van de bedrijfsvoering en een heroriëntatie op de vestigingsplaats. De daaruit voortvloeiende afname in macro-economische verschillen in vestigingsklimaat tussen Europese lidstaten (harmonisatie regelgeving binnen de Europese Unie) leidt er vervolgens toe dat regionale vestigingsplaatsfactoren als bereikbaarheid, beschikbaarheid en kwaliteit van het arbeidspotentieel, en de kwaliteit van het woon- en leefmilieu aan belang winnen.

Behalve sectorspecifieke factoren als aanwezigheid van een laad- of loskade, beschikbaarheid van specifiek geschoold personeel en nabijheid van specifieke dienstverleners, speelt het karakter van de vestiging (verkoop, productie, R&D of distributie) een steeds belangrijker rol. Als gevolg van toenemende scheiding van deze functies kan een organisatie besluiten voor de verschillende vestigingen zo gunstig mogelijke locaties te zoeken, bijvoorbeeld het hoofdkantoor in Londen, het Europees distributiecentrum op een intermodaal knooppunt in Gelderland en de R&D-activiteiten in de regio München.

toelichting op de onderzoeksresultaten

Op basis van literatuuronderzoek en de eigen expertise van het NEI is voor de onderscheiden (sub)sectoren het belang van de verschillende vestigingsplaatsfactoren aangegeven. Daarbij is onderscheid gemaakt in 3 hoofdgroepen:

nationaal vestigingsklimaat:

factoren vooral van belang voor potentiële buitenlandse investeerders;

regionaal vestigingsklimaat:

factoren van belang voor buitenlandse en binnenlandse potentiële investeerders vanwege hun invloed op het bedrijfsfunctioneren;

woon- en leefmilieu:

factoren van belang voor buitenlandse en binnenlandse potentiële investeerders. Dergelijke factoren zijn van invloed op de meer 'softe' kant van het keuzeproces, waarbij rekening gehouden wordt met de attractiviteit van een regio voor werknemers.

Er is gekeken in hoeverre de *cruciale* vestigingsplaatsfactoren onderscheidend zijn en op welk niveau (internationaal / nationaal) ze een rol spelen. Hoewel veel van de sectorspecifieke vestigingsplaatsfactoren niet of nauwelijks verschillen voor buitenlandse dan wel binnenlandse bedrijven is het toch zinvol hierin onderscheid te maken. De factor

arbeidskosten is bijvoorbeeld wel onderscheidend op internationaal niveau, maar nauwelijks op nationaal niveau (als gevolg van de CAO's). Hetzelfde geldt voor de ruimtelijke situering in Europa, maar bijvoorbeeld niet voor de aanwezigheid van internationaal onderwijs. Omdat de reikwijdte van deze factor veel beperkter is (locale / regionale schaal) is hier sprake van verschillen tussen de Nederlandse regio's. Dit soort factoren discrimineren dus binnen Nederland. Wanneer bij een factor wordt aangegeven dat dit op nationale schaal niet-onderscheidend is, betekent dit nog niet dat de factor niet belangrijk is. Er wordt slechts mee aangegeven dat de factor voor een keuze *binnen* Nederland niet doorslaggevend is.

Bij de keuze van een nieuwe vestigingsplaats spelen verschillende factoren een rol, waarvan er vele een randvoorwaarde, andere zeer belangrijk en bepaalde doorslaggevend zijn. Onderzoeken naar het vestigingsplaatsgedrag van ondernemers tonen aan dat het bijna persoonsbepaald is welke factoren doorslaggevend zijn (schoolvoorbeeld hiervan is de invloed van de voorkeur van de vrouw van de directeur). Vandaar dat in de tabel 'belang vestigingsplaatsfactoren naar (sub)sector' slechts een indicatie is gegeven welke factoren cruciaal zijn.

**milieuproductiebedrijven
(o.a. recycling)**

Vestigingseisen industrie

De categorie 'milieuproductiebedrijven' bevat die bedrijven die produceren (of verwerken). Het gaat daarbij niet om de onderzoekinstellingen die zich bezighouden met het ontwikkelen van nieuwe technologieën. Dergelijke bedrijven hebben namelijk andere vesti-

wel / niet onderscheidend		Cruciale vestigingsplaatsfactoren
nationaal	internationaal	
niet	wel	omvang / groei nationale markt
		Bron: Gelderland in Beeld, NEI

gingsplaatsen die meer overeenkomen met die van R&D-bedrijven. Het betreft hier voornamelijk recyclingactiviteiten, voor welke de omvang van de markt bepalend is voor hun activiteitenpakket. In verband met allerlei milieuvorschriften is het immers nog niet toegestaan producten van over de lands- en/of provinciegrenzen te importeren.

traditionele industrie

In tegenstelling tot het verleden heeft de vestigingsplaatsfactor 'nabijheid van grondstoffen/toeleveranciers' aan belang ingeboet ten gunste van de 'nabijheid/bereikbaarheid van afnemers / consumenten' en de 'kosten/kwaliteitverhouding van de factor arbeid'. Voor specifieke typen bedrijven kunnen factoren als 'energiekosten' en 'belastingen, subsidies en (investerings)premies' nog belangrijke factoren zijn. Aangezien verplaatsing van productie-activiteiten in deze sector zulke ingrijpende investeringen vergt (dergelijke activiteiten hebben namelijk zelden een 'footloose' karakter), zullen strategische bedrijfsbelangen, concurrentie-overwegingen en bedrijfsorganisatorische redenen hier een voornaam rol spelen. Het kan dan gaan om fusies/overnames, herstructurering van bedrijfsactiviteiten en de noodzaak tegen lage kosten te gaan produceren. Dit leidt ertoe dat meerdere factoren een rol kunnen spelen, terwijl slechts enkele door de investeerder als zwaarwegend worden bestempeld.

wel / niet onderscheidend		Cruciale vestigingsplaatsfactoren
nationaal	internationaal	
niet	wel	BNP
niet	wel	ruimtelijke situering in Europa
beperkt	wel	nabijheid / toegankelijkheid afnemers
beperkt	wel	autosnelwegen
beperkt	wel	kwaliteit / samenstelling beroepsbevolking
beperkt	wel	arbeidsproductiviteit
beperkt	wel	arbeidsmoraal
beperkt	wel	loonkosten
wel	wel	energiekosten
wel	wel	premies / subsidies / belastingen

Bron: Gelderland in Beeld, NEI

hoogwaardige industrie

Hier gaat het om zowel 'footloose' bedrijven als bedrijven met zware investeringen in onroerende activa. Het belang van de beschikbaarheid van voldoende gekwalificeerd personeel en het hoogwaardige (kennisintensieve) karakter van de regio (regionale vitaliteit) spelen hier een belangrijke rol. Vanwege het grote belang aan 'human capital' neemt de kwaliteit van de woon- en leefomgeving een belangrijke plaats in.

wel / niet onderscheidend		Cruciale vestigingsplaatsfactoren
nationaal	internationaal	
niet	wel	BNP
niet	wel	ruimtelijke situering in Europa
wel	wel	ruimtelijke situering in Nederland
wel	wel	regionale vitaliteit
beperkt	wel	autosnelwegen
beperkt	wel	kwaliteit / samenstelling beroepsbevolking
beperkt	wel	arbeidsmoraal
wel	wel	kosten bedrijfsruimte
beperkt	wel	loonkosten hoger opgeleid personeel

Bron: Gelderland in Beeld, NEI

R&D

Bij de industriële (toegepaste) R&D gaat het - in eerste instantie - veelal om kleine bedrijven. Aangezien dergelijke bedrijven vaak een ontwikkeling doormaken van relatief onbeduidend naar soms zeer grote, veel werkgelegenheid scheppende organisaties, stelt dit specifieke eisen aan de bedrijfsomgeving. Een belangrijke generator van dergelijke activiteiten vormen de universiteiten en de beschikbaarheid van voldoende, kwalitatief hooggeschoold personeel, dat in de eerste onzekere jaren flexibel aan te trekken moet zijn.

Nabijheid van andere en gelijksoortige R&D-instellingen kan hierbij een push-factor zijn. Evenals bij de hoogwaardige industrie geldt hier dat het woon- en leefmilieu attractief moet zijn.

wel / niet onderscheidend		Cruciale vestigingsplaatsfactoren
nationaal	internationaal	
niet	wel	BNP
niet	wel	ruimtelijke situering in Europa
wel	wel	regionale vitaliteit
wel	wel	aanwezigheid R&D-instellingen
beperkt	wel	kwaliteit / samenstelling beroepsbevolking
beperkt	wel	loonkosten hoger opgeleid personeel

Bron: Gelderland in Beeld, NEI

Vestigingseisen L&T

wegtransport

Vanwege het grote ruimtegebruik (stalling vrachtauto's) spelen factoren als kavelgrootte en prijs een belangrijke rol. Daarnaast is de ontsluiting via auto(snel)wegen van belang om zo min mogelijk (onbetaalde) reistijd te verliezen.

wel / niet onderscheidend		Cruciale vestigingsplaatsfactoren
nationaal	internationaal	
wel	niet	kavelgrootte
beperkt	wel	autosnelwegen (ontsluiting)
wel	niet	huur- / grondprijzen

Bron: Gelderland in Beeld, NEI

opslag

Net als de wegtransporteurs kennen ook de opslagbedrijven een groot ruimtegebruik waar weinig toegevoegde waarde wordt gerealiseerd: prijs, grootte en uitbreidingsmogelijkheden zijn de belangrijkste vestigingsplaatsfactoren.

wel / niet onderscheidend		Cruciale vestigingsplaatsfactoren
nationaal	internationaal	
wel	niet	huur- / grondprijzen
wel	niet	uitbreidingsmogelijkheden
wel	niet	kavelgrootte

Bron: Gelderland in Beeld, NEI

(Europese) distributiecentra, groothandel

Voor Europese distributiecentra geldt allereerst de keuze voor een land, welke bepaald wordt door macro-economische factoren (waaronder de mate van internationale oriëntatie). Vervolgens vindt de keuze voor een bepaalde regio binnen een land plaats op basis van dezelfde criteria als die gelden voor de meer traditionele groothandelsbedrijven. Nabijheid en toegankelijkheid afnemers via de weg, (in enkele gevallen) water en door de lucht zijn dan belangrijke factoren.

Juist voor dit soort bedrijven geldt dat het organiserend vermogen van een lokale overheid van belang kan zijn. Men wil snel weten welke vestigingsmogelijkheden er zijn, welke beperkende maatregelen er gelden en bij wie men moet zijn voor benodigde vergunningen.

wel / niet onderscheidend		Cruciale vestigingsplaatsfactoren
nationaal	internationaal	
niet	wel	BNP
niet	wel	fiscaal klimaat
niet	wel	ruimtelijke situering Europa
beperkt	wel	nabijheid / toegankelijkheid afnemers
niet	wel	internationale oriëntatie
beperkt	wel	nabijheid luchthaven
beperkt	wel	autosnelwegen
wel	wel	waterwegen
beperkt	wel	telecommunicatie
niet	wel	voldoende gemotiveerd en goed opgeleid personeel
wel	niet	ontsluiting terrein
beperkt	wel	transportkosten
beperkt	wel	hinderwetvoorschriften
wel	niet	toegankelijkheid (één loket)
wel	wel	snelheid van handelen overheid

Bron: Gelderland in Beeld, NEI

logistieke dienstverlening

wel / niet onderscheidend		Cruciale vestigingsplaatsfactoren
nationaal	internationaal	
beperkt	wel	nabijheid / toegankelijkheid afnemers
beperkt	wel	autosnelwegen (bereikbaarheid)
beperkt	wel	telecommunicatie

Bron: Gelderland in Beeld, NEI

Bijlage I. Nederland, werkzame personen Industrie en de sector Logistiek & transport, X 1.000, 1987-2001 (exclusief uitzendkrachten en sociale werkplaatsen)

	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Industrie	1.003	1.006	1.018	1.047	1.064	1.047	1.008	970	974	956	967	972	978	981	976	-
Voedings- en genotmiddelenindustrie	168	166	167	169	172	171	172	166	162	155	157	157	159	159	158	-
Textiel-, kleding en lederindustrie	48	50	51	52	51	50	48	43	42	38	38	36	35	34	33	-
Papierindustrie	28	29	30	31	31	31	29	26	27	27	26	27	27	26	26	-
Uitgeverijen en drukkerijen	126	131	134	137	144	145	139	141	138	133	134	129	131	131	131	-
Aardolie-industrie	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	7	7	7	-
Chemische basisproductenindustrie	46	47	47	48	48	47	45	41	39	37	38	37	34	33	33	-
Chemische eindproductenindustrie	48	47	47	48	47	48	43	42	42	42	42	42	43	44	44	-
Rubber- en kunststofindustrie	28	29	31	33	35	34	33	32	33	31	33	34	34	35	35	-
Basismetalaalindustrie	34	34	33	33	32	31	29	27	28	27	27	27	27	27	26	-
Metaalproductenindustrie	102	101	104	106	111	111	105	103	102	106	107	108	111	111	111	-
Machine-industrie	78	79	81	85	88	87	85	81	82	83	86	92	93	94	94	-
Elektrotechnische industrie	135	130	125	128	124	116	111	105	103	105	108	106	106	108	110	-
Transportmiddelenindustrie	67	65	67	70	70	69	60	58	64	61	60	63	65	65	65	-
Houtindustrie																
Bouwmaterialenindustrie																
Medische apparaten	87	90	93	99	103	99	101	97	104	103	103	106	106	107	103	-
Meubelindustrie	-															
Recyclingindustrie	-															
Logistiek & Transport	594	606	635	654	684	698	702	696	721	736	748	768	802	829	843	-
Vervoer over land	147	149	156	160	169	175	178	174	179	181	182	185	193	199	203	-
Vervoer over water	26	25	25	23	23	22	21	20	18	19	18	18	17	17	16	-
Vervoer door de lucht	25	25	25	25	27	29	29	27	27	28	30	30	31	31	31	-
Dienstverlening t.b.v. vervoer	64	64	67	64	66	69	69	70	75	72	74	76	79	82	84	-
Groothandel	332	343	362	382	399	403	405	405	422	436	444	459	482	500	509	-
Totaal Industrie en L&T	1.597	1.612	1.653	1.701	1.748	1.745	1.710	1.666	1.695	1.692	1.715	1.740	1.780	1.810	1.819	-

Bron: Arbeidsrekeningen, CBS

Bijlage I, Gelderland, werkzame personen Industrie en de sector Logistiek & transport, X 1.000, 1987-2002 (exclusief uitzendkrachten en sociale werkplaatsen)

	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Industrie	99,4	101,2	103,5	108,6	111,3	111,2	109,4	106,0	106,3	107,3	107,8	110,9	112,7	113,2	113,9	110,6
Voedings- en genotmiddelenindustrie	17,1	17,9	18,8	19,3	19,6	19,6	19,6	18,9	18,7	18,0	17,7	18,1	18,2	18,0	17,8	16,9
Textiel-, kleding- en lederindustrie	5,0	5,1	4,9	4,9	5,1	5,0	4,7	4,4	4,3	4,0	3,9	4,2	4,2	4,1	4,2	4,1
Papierindustrie	7,2	7,4	6,7	6,9	7,3	7,6	7,3	6,9	6,4	6,2	6,1	6,1	6,0	5,9	5,8	5,6
Uitgeverijen en drukkerijen	8,0	8,1	8,1	8,7	9,0	9,1	9,0	8,5	8,7	9,0	9,1	9,6	10,1	10,2	10,5	10,0
Aardolie-industrie	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Chemische basisproductenindustrie	0,6	0,6	0,7	0,8	0,7	0,8	0,6	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,9	0,9	1,0	1,1
Chemische eindproductenindustrie	6,3	6,3	6,1	6,3	6,2	5,9	5,9	5,7	5,6	5,8	5,4	5,2	4,7	4,4	4,3	4,3
Rubber- en kunststofindustrie	4,6	4,7	5,1	5,4	5,8	6,0	5,9	5,5	5,8	5,8	6,0	6,0	6,2	6,0	5,9	5,6
Basismetalaalindustrie	3,1	3,2	3,1	3,4	3,4	3,4	3,1	3,1	3,0	2,9	3,0	3,0	3,0	3,1	3,0	2,8
Metaalproductenindustrie	13,3	13,0	13,6	14,3	14,8	14,6	14,3	13,7	13,8	13,9	14,1	14,7	15,1	15,4	15,5	15,4
Machine-industrie	8,9	9,0	9,4	9,9	10,2	10,4	10,4	10,1	10,8	11,1	11,3	11,8	11,9	11,7	12,0	11,6
Elektrotechnische industrie	6,3	6,7	6,8	7,1	7,1	6,6	6,6	6,5	6,7	7,5	7,7	7,9	7,9	8,7	9,2	8,8
Transportmiddelenindustrie	3,4	3,2	3,2	3,5	3,8	3,9	3,8	3,6	3,5	3,6	3,7	3,8	3,9	3,9	3,9	3,8
Houtindustrie	3,1	3,2	3,5	3,7	3,9	3,8	3,8	3,7	3,6	3,6	3,8	3,9	4,0	4,0	4,0	4,0
Bouwmaterialenindustrie	4,6	4,7	5,1	5,4	5,3	5,3	5,1	5,2	5,4	5,4	5,4	5,5	5,4	5,5	5,5	5,4
Medische apparaten	2,6	2,6	2,7	2,9	2,9	3,0	3,0	3,0	2,9	3,2	3,3	3,5	3,6	3,7	3,8	3,8
Meubelindustrie	5,3	5,2	5,5	5,9	6,1	6,2	6,2	6,5	6,5	6,3	6,6	7,0	7,4	7,3	7,2	7,1
Recyclingindustrie	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
Logistiek & Transport	48,2	50,6	52,9	56,8	60,0	63,7	64,9	65,7	69,5	71,8	74,7	77,6	80,6	82,7	84,4	84,5
Vervoer over land	15,9	16,6	17,8	19,1	20,3	21,0	21,4	21,3	22,6	22,9	23,6	24,6	25,4	25,8	26,5	26,7
Vervoer over water	0,7	0,7	0,9	0,9	1,0	1,1	1,1	1,1	1,2	1,3	1,3	1,4	1,4	1,3	1,3	1,3
Vervoer door de lucht	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Dienstverlening t.b.v. vervoer	1,9	2,1	2,3	2,5	2,7	3,0	3,0	3,3	3,7	3,8	4,0	4,5	4,9	5,2	5,5	5,6
Groothandel	29,7	31,2	32,0	34,3	36,0	38,6	39,4	40,0	42,1	43,7	45,8	47,2	48,8	50,3	51,0	50,9
Totaal Industrie en L&T	147,6	151,8	156,4	165,4	171,3	175,0	174,3	171,7	175,8	179,0	182,5	188,5	193,3	195,8	198,3	195,1

Bron: PWE 2002

Bijlage II, Overzicht van vestigingsplaatsfactoren

In hoofdstuk III is uitsluitend aangeven welke factoren voor de industrie en de sector L&T van *cruciaal* belang zijn bij het maken van een locatiebeslissing. In onderstaande tabellen wordt een compleet overzicht gegeven van alle vestigingsplaatsfactoren die van betekenis zijn. Het belang loopt uiteen van 'speelt een rol' tot 'cruciaal' (Bron: Gelderland in Beeld, NEI).

Het belang van de verschillende vestigingsplaatsfactoren								
I buitenlandse investeerders N binnenlandse investeerders + speelt een rol ++ belangrijk +++ cruciaal	industrie				L&T-sector			
	milieu	traditioneel	hoog-waardig	R&D	(E)DC, handel	weg-transport	opslag	diensten
Algemeen								
<i>Regelgeving</i>								
hinderwetvoorschriften	++	++	++	++	+++	+	++	+
bouwvoorschriften	+				++	+	++	+
geluidsoverlast	++					++	++	++
stankoverlast	++					++	++	++
op- en overslag afvalstoffen	++					++	++	++
op- en overslag gevaarlijke stoffen	++					++	++	++
<i>Organiserend vermogen</i>								
toegankelijkheid (één loket)		I++	I++	I++ N+	I+++	I++	I++	I++
snelheid van handelen	+	+	++	++	I+++ N++			+
premies/subsidies/ belastingen	++	+++	++	++	++	++	++	++
ontwikkelingsplannen			+	+		+	+	
imago	+	+	++	+				+
houding lokale overheid	++	+	++	+	++	++	++	+
Vestigingsmilieu nationaal								
fiscaal klimaat	++	++	++	++	+++	+	+	++
politieke / economische stabiliteit	+	++	++	++	++	+	+	+
BNP	+	+++	+++	+++	+++	+	+	++
economische prestaties	+	++	++	++	++	+	+	++
inflatie	+	+	+	+	+	+	+	+

Het belang van de verschillende vestigingsplaatsfactoren								
I buitenlandse investeerders N binnenlandse investeerders + speelt een rol ++ belangrijk +++ cruciaal	industrie				L&T-sector			
	milieu	traditioneel	hoog-waardig	R&D	(E)DC, handel	weg-transport	opslag	diensten
woon- en leefmilieu								
<i>voorzieningen</i>								
HBO, universiteiten		+	++	++				
internationaal onderwijs		+++	+	++				
congressen / beurzen			++	++				
winkelaanbod			+	+				
hotel- en horecawezen			+	+				
medische voorzieningen			+	+	+			
cultuur / vrije tijdsbesteding			++	++				
recreatie voorzieningen			++	++				
<i>woonmilieu</i>								
historisch/architect. stadsbeeld			+	+				
woningaanbod			++	++				
woonkosten			+	+				
veiligheid			+	+				
kosten van levensonderhoud	+	++	++	++	++	+	+	+
<i>natuurlijk milieu</i>								
stedelijk groen			++	++				
afstand tot natuurgebied				+				
afstand tot toeristisch gebied				+				
milieutoestand			+	+				+

Het belang van de verschillende vestigingsplaatsfactoren								
I buitenlandse investeerders N binnenlandse investeerders + speelt een rol ++ belangrijk +++ cruciaal	industrie				L&T-sector			
	milieu	traditioneel	hoog-waardig	R&D	(E)DC, handel	weg-transport	opslag	diensten
Vestigingsmilieu regionaal								
<i>markt</i>								
ruimtelijke situering in Europa	I++	I+++ N++	I+++ N++	I+++ N++	I+++ N++	I++	I++	I++
ruimtelijke situering in Nederland		+	+++	++	+	+	+	+
omvang/groei regionale markt	+++	++	+	++	++	I+	I+	I++
<i>productiestructuur</i>								
regionale vitaliteit		+	+++	+++	+			++
HQ's internationals		I+	++	I++				
internationale banken		I+		I++	+	I+	I+	I+
internationale organisaties		I+	++	I++				
buitenlandse bedrijven		I+	++	I++	+	I+	I+	I+
R&D-instellingen	+	++	++	+++				
nabijheid gelijksoortige bedrijven		++	++	++	++	+	+	+
nabijheid dienstverlening		+	+	+	++	++	++	+
nabijheid afnemers		+++	++	+	+++	++	++	+++
nabijheid toeleveranciers	++	++	++		++	+	++	++
internationale oriëntatie			I++	I++	I+++			I++
<i>infrastructuur</i>								
luchthaven		i++ N+	++	++	+++			+
autosnelwegen	++	+++	+++	++	+++	+++	++	+++
spoorwegen	+	+			++	+	++	+
waterwegen	++	++	+		+++	+	++	+
multimodaliteit	++				+	+	+	+
congestie	+	+	+	+	++	++	+	++
telecommunicatie		++	++	++	+++	++	++	+++
O.V.-faciliteiten				+		+	++	++
<i>fysisch milieu</i>								
klimaat								
bodem								
water		++	+					

Het belang van de verschillende vestigingsplaatsfactoren								
I buitenlandse investeerders N binnenlandse investeerders + speelt een rol ++ belangrijk +++ cruciaal	industrie				L&T-sector			
	milieu	traditioneel	hoog-waardig	R&D	(E)DC, handel	weg-transport	opslag	diensten
Vestigingsmilieu regionaal								
<i>arbeidsmarkt</i>								
kwaliteit beroepsbevolking	+	+++	+++	+++	++			+
arbeidspotentieel	+	++	++	++	+	+	+	+
arbeidsproductiviteit	+	+++	++	++	++	+	+	
werkloosheid		+	+	+				
arbeidsrust		+	+	+	++			
arbeidsmoraal		+++	+++	++	++	++	++	
flexibiliteit		I++ N+	I++ N+	I++ N+	+	+	+	
scholingsmogelijkheden		+	+	+				+
talenkennis		I+	I++ N+	I++ N+	++			I++ N+
<i>bedrijfshuisvesting</i>								
bedrijventerrein	++	++	++	+	++	++	++	++
kantorenvorraad				++				+
zichtlocatie			+	+	+			
parkeergelegenheid	+	+	++	++	++	++	+	++
kosten bedrijfsruimte	+	++	+++	+	+	+	+	+
huur-/grondprijs	++	++	+	+	++	+++	+++	++
bouwkosten	+	+	+	+	+	+	+	+
uitbreidingsmogelijkheden	++		+		++	++	+++	++
ontsluiting terrein	++	++	++		+++	++	++	++
kavelgrootte	++	+	+		++	+++	+++	+
aanwezigheid laad-/loswal	++				+	+	++	+
aanwezigheid douane-entrepot					++	++	+	++
<i>operationele kosten</i>								
loonkosten	+	+++	+	++	++	+	+	+
loonkostenkader	+	+	+++	+++	+			
energiekosten		+++	++		+		+	
waterkosten		+	+					
telecommunicatiekosten			++	+	++	+		+
transportkosten	++	++	++		+++	++	+	
gemeentelijke belastingen					+	+	+	+
milieueffingen	++	+	+			+	++	+
afvalstoffenbelasting	++						+	

Interpretatie van de specifieke vestigingsplaatsfactoren

Uit de veelheid van factoren die potentiële investeerders in beschouwing nemen, zijn de meest voorkomende en meest belangrijke opgenomen in de hiervoor vermelde overzichten. Hieronder volgt een toelichting:

macro-economie:

Deze factoren spelen een rol bij internationale afweging van vestigingsplaatsmogelijkheden. Factoren als economische stabiliteit, fiscaal klimaat en economische kracht zijn het belangrijkste;

markt

'*omvang/groei nationale markt*', hierbij gaat het om het te verwachten afzetpotentieel in Nederland;

productiestructuur

'*regionale vitaliteit*', hierbij gaat het om de dynamiek in de regio en het regionale groeivermogen; '*internationale oriëntatie*', hierbij gaat het om de mate waarin het regionale bedrijfsleven internationaal opereert; de overige factoren geven inzicht in het belang van de nabijheid/aanwezigheid van gelijksoortige, toeleverende en dienstverlenende bedrijven en instellingen, hieruit volgt het belang van complexen/clusters. Een goed voorbeeld hierbij is het belang van specifiek op de land- en/of tuinbouw georiënteerde dienstverleners (zaadveredelaars, potplantbedrijven, leveranciers van specifieke investeringsgoederen, loonbedrijven);

infrastructuur

hierbij gaat het niet alleen om de aanwezigheid van bepaalde infrastructuur, maar eveneens om de bereikbaarheid. Zo heeft Gelderland weliswaar niet de beschikking over een bovenregionale luchthaven, maar is de nabijheid van Schiphol en Düsseldorf voldoende om hierop goed te kunnen scoren;

arbeidsmarkt

voor de meeste bedrijven is 'human capital' van onschatbare waarde, van groot belang is dat zij overtuigd raken van de beschikbaarheid van betaalbare, goed opgeleide arbeidskrachten. Enkele onderscheidende zaken zijn bijvoorbeeld: '*flexibiliteit*', de beschikbaarheid van goed opgeleid tijdelijk personeel is voor de meeste bedrijven een pre. Nederland scoort hierin ten opzichte van het buitenland goed; '*talenkennis*', hierbij wordt aangegeven in welke mate een internationale oriëntatie van werknemers van belang wordt geacht;

fysisch milieu

De factoren klimaat, bodem en water spelen, vanwege de technologische vooruitgang, steeds minder een doorslaggevende rol (met uitzondering van de landbouw);

bedrijfshuisvesting

hier gaat het met name om factoren die met de verwerving van grond en de kwaliteit, beschikbaarheid en prijs van faciliteiten als ontsluiting en laad- en loswal te maken hebben;

'*uitbreidingsmogelijkheden*', bedrijven geven vaak als verhuismotivatie op het 'gebrek aan uitbreidingsmogelijkheden'; '*kavelgrootte*': de beschikbaarheid van betaalbare kavels (> 5 ha) met als specifieke bestemming transport of zware industrie is per regio verschillend;

operationele kosten

het draait hier om het scala aan kosten die invloed uitoefenen op het bedrijfsresultaat. De meeste factoren zijn echter beperkt onderscheidend tussen de Nederlandse regio's:

'energie- en waterkosten': nutsbedrijven hanteren licht afwijkende tarieven;

regelgeving

ook hier is sprake van veelal Nederlandse regelgeving, hoewel gemeenten hiervan af kunnen wijken.

'Hinderwetvoorschriften': gemeenten kunnen besluiten (tijdelijk) andere maatstaven te hanteren (bijvoorbeeld m.b.t. afstandsnormen in herstructureringsgebieden);

organiserend vermogen

nog altijd staat boven aan het wensenlijstje van ondernemers een slagvaardige overheid die bereid is mee te denken en die je niet van het kastje naar de muur stuurt.

'Ontwikkelingsplannen', bedrijven zijn graag op de hoogte van voor hen aantrekkelijke plannen. Vandaar dat bekendmaking van de realisatie van grote infrastructurele werken (HSL, Betuwelijn, multimodale terminals) en bedrijventerreinen gewenst is.

'Premies/subsidies/belastingen', nog steeds vormen gunstige fiscale regelingen en subsidies een 'lokkertje' voor bedrijven. De totale bedrijfsomgeving moet echter wel op orde zijn;

woon- en leefmilieu

aangezien 'human capital' een steeds belangrijker 'asset' vormt voor bedrijven, spelen bij hun locatiebeslissing de voor hun werknemers belangrijke factoren een steeds belangrijker rol. Kwaliteit en beschikbaarheid van een attractief woon- en leefmilieu (woningen, voorzieningen, recreatiemogelijkheden, etc.) worden daarom belangrijker als locatiefactoren.